

ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИСКОГ ИНСТИТУТА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
Година VIII, Ц Е Т И Њ Е Књига XI, св. 1—2, 1955

Прошлост Пљеваља по дубровачким документима до почетка XVII столећа

Образовање и развитак комуна у нашој земљи створиће масовну потребу да се пишу локалне хисторије и месне монографије. Тако, на овој даљој фази у развитку социјализма код нас попуниће се једна културна празнина, коју су развијеније средине уклониле још у фази капитализма у успону. Док су већи градови и код нас имали какве такве повеснице, у мањим местима оне су створене само изузетном ревностју каквог локал-патриоте, ако пак није био по среди какав други, политички или национални моменат. Не треба много говорити да ће солидне, културно писане завичајне хронике успешно политички деловати, дајући јачи потстрек јачању и приснијем прихватању комуна као облика локалног самоуправљања. Чисто стручно, овакав рад такође ће користити, јер се опипљиво приказивање свих хисториских процеса и појава не може извести у крупним плановима. Заиста, стварна, стварности адекватна синтеза, оно што Французи зову „великом хисторијом“, излази само из бројних микро-хисторија.

Писању месних повесних прегледа иде на руку интензивни пионирски рад наше послератне историографије, која је у погледу бацања на научно тржиште научно утврђених чињеница учинила за протеклих десет година више него раније за неколико пута дуже времена. Велики број младих, у новим условима школованих радника, развијен систем научних установа и гласила, велика средства која се улажу у хуманитарно-друштвене науке, отварање и преуређење читавог низа архива, успостављање веза са иностранством и посебне техничке погодности за брзо освајање докумената микрофилмском траком, јемство су да се наша социјалистичка хисториска наука неће оглушити о бројне задатке који се пред њу постављају.

Поред онога што је већ објављено, за велике области наше земље нарочито за период од XIV и XV века када се већина наших градских насеља почиње јављати са својим посебним животом развијенијег станишта људи, па до новијег времена, када су се стале догађати веће промене у делу света у којем смо смеште-

ни, и у вези с тим локални повесни споменици, главни извори хисториске документације су грађа Дубровачког архива и депои са милионским бројем докумената цариградских архива. Мада су од врло велике важности, са најквалитетнијом грађом, Венецијански и Бечки архив говоре о појавама на нашем терену у широким потезима и за старије време за нас су сиромашни, те при писању месних хроника неће одиграти виднију улогу. Остали домаћи архиви за ранији период су просторно врло ограничени, те долазе у обзир само за градове којима припадају.

Пљевља, у северном делу данашње Црне Горе, која ће за кратко време постати једно од најактивнијих жаришта привредне делатности своје републике, велико средиште рударства и дрвне индустрије, никако нису била хисториски аноним, станишта без значаја и богатије прошлости. Тек каснија столећа отоманске управе створила су од Пљеваља, која су почела да се подижу као рудничко насеље, затворену и учмалу средину. За прошлост Пљеваља до почетка XVII века, тј у доба сталног уздизања, основни су хисториски извори Државни архив у Дубровнику и турска архивска грађа у Истамбулу и у земљи. У овом раду обухватиће се латинско-италијански и објављени турски споменици из Дубровника као и нешто обелодањене друге грађе. Дубровачке вести нарочито су важне у утврђивању временске појаве и привредне снаге Пљеваља у посматрано време. Цариградска грађа даће пре свега врло драгоцене податке о популацији, о расту Пљеваља као насеља варошког становништва, о темпу исламизације и слично што већ могу пружити пописне књиге из серија финансиске администрације Царства. У кодексима одлука диванског савета (серија *Mühimme defteri* у *Basvekâlet arsivi*); као и у актима архива Двора (*Top Kapu Sardy*) помени Пљеваља се скоро и не запажају. И домаћа турска грађа, пре свега сарајевски сицили, може користити. Но, код овога смо тек при остваривању основних инвестиција.

I

Постојеће хисториске студије говоре о Пљевљима сасвим узгредно. Наше досадашње познавање прошлости Пљеваља на популаран начин приказао је вредни сакупљач Коста Костић.¹ Он се ослања на истраживања К. Жиречека и лепо је прибрао помене Пљеваља у путописаца. Сам Жиречек саопштио је свој материјал о прошлости Пљеваља у једној од првих већих својих студија још 1879 године (*Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*). Од савремених

¹ К. Костић, Наши нови градови на Југу, Београд, СКЗ, 1922. За етнолошку страну види рад Петра Мрконића (=Атанасије Пејатовић), Средње Полимље и Потарје (СЕЗб VI; Насеља I, 1902). Података за новију историју Пљеваља има код Ивана Косанчића (Новопазарски санџак, Београд, 1912) а корисни су радови и неких других аутора (Гастон Гравје, Ст. Станковић, Ј. Дедијер).

хисторичара неколико корисних напомена приопштио је проф. Мих. Ј. Динић.

По К. Жиречку Пљевља су врло старо насеље. Комади од стубова и скулптурâ римског времена, узидани у пљеваљске куће и цамије као и око двадесет латинских натписа сведоче да су још Римљани имали већу насеобину на овој важној саобраћајној и стратeгиској тачци. Из натписа излази да је насеље било муниципија, чије је име почињало са S². Ту се налазила станица једне кохорте.² Из Рисна се дизао друм према овој римској насеобини, којим је изгледа текао жив саобраћај, пошто је дан надгробни камен у Рогатици говори о неком декуриону из Рисна.³ Иако је римска колонизација била систематски спровођена, Жиречек запажа да се у многим крајевима, као код Ужица, Пљеваља и у горњој долини Цетине одржало илирско становништво које је сачувало неокрњена своја наслеђена добра.⁴ Долазак Словена и њихово насељавање у области Таре, Пиве и Лима као и даља судбина илирских старинаца није ближе испитана. Пљевља се поново срећу у научним радовима тек за ситуацију у X столећу. К. Жиречек је држао да *Дресник*, који Константин Порфирогенит помиње као један од градова у Србији његова времена, треба исправити у *Брезник*, који онда ваља ставити на место данашњих Пљеваља, у жупу Брезницу, око речице истога имена.⁵ Проф. М. Ј. Динић, међутим, оспорава да је ова исправка оправдана.⁶ У сваком случају, ипак је несумњиво тачно да је Брезница, поред Брскова на Тари, Сјенице, Будимља и Бијелог Поља на Лиму и Градца на Зап. Морави, улазила у средишне области старе српске државе.⁷

Све до смрти цара Душана Пљевља се ничим не издвајају из језгра српске државе. Када је за време цара Уроша настало расипање српских земаља на друштвеној основи зрелог феудализма, областима од горње Дрине до Јадранског Мора владао је Војислав Војиновић, један од најмоћнијих људи у Рашкој, са титулом хумског кнеза.⁸ После Војислављеве смрти овом терито-

² Томашек је сматрао да се ово може односити на Sarmium или Scaladis географа из Равене.

³ M. Hocernes Römische Alterthümer in Bosnien und der Hercegovina, 8.

⁴ Ј. К. Жиречек, Трговачки друмови и рудници Србије и Босне у средњем вијеку, превео Ђорђе Пејановић, Сарајево, Свјетлост, 1951, 116.

⁵ К. Жиречек, Историја Срба, књ. I, II изд., Београд, Научна књига, 1952, 31.

⁶ Ј. К. Жиречек, Трговачки друмови..., 56. С овим мишљењем сложио се и Ф. Шишић (Повијест Хрвата у вријеме народних владара, Загреб, 459).

⁷ Мих. Ј. Динић, Земље Херцега Светога Саве, Глас СКА 182, Београд, 1940, 177.

⁸ К. Жиречек, Историја Срба, I, 68.

⁹ Мих. Ј. Динић, О Николи Алтомановићу, Београд, СКА, 1932, 5.

ријом управљала је Војислављева удова, кнегиња Гојислава. Североисточно од Гојиславе владао је њен синовац, жупан Никола Алтомановић. Жупан Никола се први пут помиње новембра 1366, но није ближе познато која је првобитно била његова област. Амбициозан, иако врло млад, он је заузео земље своје стрине Гојиславе новембра 1368.¹⁰ Даља хисторија Николе Алтомановића је позната. Када је у јесен 1373 године дошло до његовог пораза и расипања његових поседа, пљеваљски крај и области према Полимљу посео је Твртко I. Отада па до пада под турску власт Пљевља се налазе у саставу босанске државе. Почетком XV столећа Пљевља, област Језера и Дробњака, Онопошта у Полимљу Пријепоље држао је Сандаљ Хранић.¹¹ Сандаљеве земље прихватио је 1435 год. војвода а затим херцег Стјепан из истога рода Косача.

У објављеним хисториским изворима и расправама Пљевља се даље помињу у вези борбе херцега Стјепана и његова сина Владислава, коју годину пред пад под Турке. Непријатељства између оца и сина односно Турака почела су крајем августа 1462 године. Дубровачка Република је првог септембра решила да задржи своје трговце да не иду у унутрашњост. Херцег је покушао да се одупре нападачима, али га Турци код Пљеваља, на Брезници потуку. Десетог јануара 1463 дубровачки Сенат је одлучио да се предузму све мере за одбрану и безбедност самог Дубровника и Стона.¹² Пар месеци касније дошло је до султановог војног похода на Босну. Том приликом Турци су напали и Херцеговину и без отпора су заузели више херцегових градова. Но, ово освојење је било привременог карактера. Чим је Мехмед II са главнином своје војске напустио Босну, херцег је почео да чисти своју земљу од турских посада. Кључ и Љубушки преотео је већ у јулу 1463. До новембра су ослобођени још многи градови. Херцегов син Влатко је, штавише, у једном продору, успео да заузме девет градова ван херцегове територије, чак и Сребрницу. На истоку је такође одржана стара граница. Тако, Фоча, Соко, Горажде, Самобор и Пљевља су били још првога априла 1465 у рукама старог херцега.¹³ Но, још истога пролећа, разљућен херцеговим везама с Мађарима, Мехмед II је послао своју војску под Есебегом Исановићем да се обрачуна с Косачом. Миленевац, Самобор и остали градови на истоку брзо су изгубљени. Већ дванаестог септембра Веће умољених дарује субашу у Лугу, дакле у непосредном дубровачком залеђу. Љубомир, По-

¹⁰ Исто, 8.

¹¹ М. Ј. Динић, Земље Херцега Светога Саве, 160.

¹² Вл. Ђоровић, Хисторија Босне, Београд, СКА, 1940, 548; К. Јиречек, Историја Срба, I, 392 (извори у белешци испод текста).

¹³ М. Ј. Динић, Земље Херцега светога Саве, 246—7; Archiv für slavische Philologie XIX, 25.

пово, Журовићи и Поцрње се истота месеца помињу такође као турска управна област.¹⁴ Тада, ваљда почетком лета 1465 и Пљевља су пала под турску власт.

Пљевља су се још пре доласка Турака налазила на прометним друмовима па су чак претстављала и важан саобраћајни чвор. Најпре ваља поменути значајан трговачки Дубровачки друм, који је допирао до Ниша где се утапао у велику саобраћајницу која је преко Београда водила за Цариград. До Полимља су кривудала два главна пута. Један, на Требиње — Билећу — Гацко — Чемерно — Тјентиште — Фочу, онда уз Бехотину преко Пљеваља или Дрином до Лима, био је познат као *via Drine* или ређе *via Bosne*. Други пут се одвајао код Требиња, те је водио преко Никшића у извориште Пиве, онда у Језера, и најзад преко Таре избијао на Лим (*Via Jezera* или *via Anagasti*).¹⁵ Са приморја водио је још један друм у Пљевља онај из Котора преко Рисна, Риђана, Грахова, Оногшта и Дробњака, познат још у доба Римљана. У Средњем веку овај се друм у Пљевљима и завршава, те се није настављао према Дунаву, као у стара времена.¹⁶ Најзад, под Турцима врло је значајан пут водио из Македоније за Босну, или обрнуто из Хрватске, преко Сарајева, Горажда на Пљевља, где се спајао са Дубровачким друмом,¹⁷ те одводио ка језгру Балканског Полуострва. На овим друмовима бројни путописци бележе Пљевља, први Харф, на самом крају XV века (1496—9) као *Pluema*.

*
* * *

Пљевља се први пут помињу у изворима под овим именом 1430 године. Те и следеће године неки Пљевљани ишли су у Дубровник па се ту задуживали на мање своте, свакако пошто су продали нешто свога пазара, те купили повише робе у Дубровнику.¹⁸ Пљевља се у латинским и италијанским изворима бележе на много начина, као још ретко које место тога времена. Неколико основних облика, са више варијаната, показују исти знај разнолики изговор који се и данас може чути. Дубровачки писар ставља на крају овога имена *и-е* и *-а*, али је први завршетак ку-

¹⁴ М. Ј. Динић, Земље Херцега Светога Саве, 247.

¹⁵ М. Ј. Динић, Дубровачка средњевековна караванска трговина, ЈИЧ III, Београд, 1937, 125; Ј. К. Жиречек, Трговачки друмови и рудници, 120. Из године 1475 постоји један докуменат који говори о цени коштања на путу око Пљеваља. Тако, од Фоче до Пљеваља дато је 104 а од Пљеваља до Пријепоља 40 аспра (Љуб. Стојановић, Старе српске повеље и писма, књ. I, део II, Београд, Ср. Карловци, СКА, 1934, 451).

¹⁶ Ј. К. Жиречек, Трговачки друмови и рудници, 116. Јула 1498 херцеговачки санџак сишао је, вероватно из Фоче, у Херцегнови *per viam Onogost* (Државни архив у Дубровнику = DAD, Cons. Rog. XXVIII, 95'.

¹⁷ Исто, 133.

¹⁸ Први податак носи датум од 10 јуна 1430 (DAD, Deb. not. XIV, 405); М. Ј. Динић, Земље Херцега Светога Саве, стр. 176—7 и бел. 26.

дикама чешћи. Ортографија открива и-л и-љ у првом слогу, но први облик је знатно бројнији. Тако, пише се најчешће Plevglie, но и Plevie, Plevlie, Plevgne, Plevuglie, Pleve. Облик са умекшањем у првом слогу има исто тако неколико варијаната: Plievglie обично, али и Plievie, Plyevie, Plievigle, Plievuglie, Plieviglie, Pglieve. Појављује се и-и- у почетном слогу: Plivglie, Plilie чак Pieve но и Plivaua, Plivaglia. Форма plurale tantum је такође алтерерирана; поред: Plevglia, Plevaglia, Plevia пише се Plieva, Plievia. Данашњи локални изговор Пљевља нема своје директно ортографско покриће у двадесетак набројаних случајева. Кад бисмо сигурно знали да су све помене Пљеваља у дубровачким архивским књигама написали странци који нису знали наш језик (писари су обично били Италијани), те су уписивали, нарочито наша места, ослањајући се на слух, у шест форми бележења Пљеваља (Плевље, Пљевље, Пливље, Пливља, Плевља, као Пљевља) имали бисмо врло значајан хисториски документ о становништву Пљеваља у XV и XVI столећу. Како многи наговештаји упућују да је писар бележио стварно онако како је чуо (понекад с предлогом, те име у падежу), могло би се слободно закључити да се у самим Пљевљима од самог почетка овога имена употребљавају ова три извађена гласа „јат“ као и сингуларни и плурални завршетак. Настојање да се временски прати облик писања није уродило јасним резултатом. Икавски облик пада у прве године турске власти, те би се можда могло закључити да је неких притока становништва из икавских делова Босне могло бити, но, треба указати да Пријепоље и пре доласка Турака има и икавску ортографску форму у дубровачким архивским књигама (Припоље). Облик без љ чини се да је старији, но као чешћи, стално се одржава. Завршно а је ретко, и само у једном документу среће се после 70-их година XV столећа. Бесумње, *singulare tantum* форма садржи језично осећање савршености, збијенијег насеља, отуда и данас људи из наших економски напреднијих крајева и у случају Пљеваља, и код изговора имена Билећа и у другим приликама не употребљавају *plurale tantum*. Можда би се смело, али ипак само као радна хипотеза, узети да је, услед тога што је у Средњем веку овај крај, као рударско средиште и саобраћајно на удару и раскрсници, био стално изложен привредном и етничком струјању, — стално примао ново становништво, које је доносило и свој начин изговора овога места. У сваком случају на релативно малом простору становништво показује разнолику социјалну структуру: земљорадници и стално настањени сточари покретни сточари власи, који у XIV веку насељују Црну Гору и Херцеговину скоро до саме обале и потпуно мењају структуру становништва, варошко становништво као рудари и занатлије, који су изгледа у насељу које се од око 1430 године сигурно зове Пљевља поодавна. Не треба много трошити речи да су се у ранија времена социјалне

категорије знатно више разликовале, свакако и језично и етнички.

Из времена самог почетка сигурног постојања назива Пљеваља постоји и облик *Пљевљани* (1433 год.), но о томе нешто ниже. Изузетак је и облик *Plevigna*.

О појави имена Пљевља као и о евентуалном ранијем називу насеља о коме је реч у науци је створено спорно питање, које као и увек има свог корена у недовољном чињеничном познавању и недовољно солидном раду са изворима. До наших дана као да је све било јасно. Обично се узимало да је Брезница старије име за Пљевља, и да се ново име јавља од краја XV века.¹⁹ Правих доказа за овакво тумачење није било, али како је оно потицало од Константина Јиречека, радо се у његову ауторитету тражила допуна аргументације. Године 1879, када је писао своје *Трговачке друмове и руднике*, Јиречек је имао најстарији помен о имену Пљевља тек из последњих година XV stoleћа, налазећи овај назив код путописца Харфа (1496—99). Како су му били познати и називи Врхобрезница и Брезнине, он је, како мисли проф. М. Ј. Динић, извео закључак да су Пљевља првобитно носила име Брезница. Касније, када је из Дубровачког архива имао исписе са поменом Пљеваља под 1465 годином,²⁰ Јиречек није исправио своје раније гледиште. Насупрот Јиречеку, проф. М. Ј. Динић је (1940 год.) заузео гледиште да се засада зна само за реку и жупу Брезницу. Са тог стајалишта проф. Динић је настојао и да растумачи један архивски податак који је Јиречек навео. Тринаестог септембра 1430 године, наиме, регистрован је концепт упутства дубровачким поклицарима Пјеру Лукаревићу и Ђорђу Гучегићу, који су били изабрани да иду султану Мурату II; они су имали да се најпре задрже код Сандаља, затим „а Bresnize over a Prigoglie“ да сачекају турског субашу који је требало да дође од Радослава Павловића из Борча, и да онда настави пут преко Приштинe.²¹

Критика коју је извео М. Ј. Динић је на месту ако се сматра да је Јиречек увек свој суд оснивао само на материјалу који је изнео. Проф. М. Ј. Динић је нашао помен Пљеваља из 1430, дакле оне године када је састављено горње упутство поклицари-

¹⁹ Ј. К. Јиречек, *Трговачки друмови и рудници...*, стр. 113, 120. Упор.: К. Костић, *Трговачки центри и друмови*, Београд, 1899, 192; Ј. Ердџановић — Р. Николић, *Трговачки центри и путеви*, Београд, 1899, 60; чланак о Пљевљима П. Шобајића у *Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој*, књ. III, 411. Ст. Делић (*Босанска Вила*, VIII, 1893) настојао је чак да докаже како је име Пљевља настало тек у XVI stoleћу.

²⁰ *Archiv für slavische Philologie* XIX, 25 (DAD, Lam. de Foris XXXVI, 227); К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 68.

²¹ DAD, Lett. di Lev. XI, 208—209; К. Ј. Јиречек, *Трговачки друмови*, 115. Коментар проф. М. Ј. Динића: „Ту нема ничега по чему би се морало закључити да је Брезница која се ту спомиње место, још мање да су то доцнија „Пљевља“. (М. Ј. Динић, *Земље Херцеге Светога Саве*, 176).

ма са Брезницом и Пријепољем. Но, у истој серији, чак у истој књизи, у којој се налазе подаци о Пљевљима из 1430 налази се и једна Брезница. Двадесет другог октобра 1426 Радосав Радичевић de Briesnicе обавезао се да ће платити познатом ткачком предузимачу и трговцу Петру Пантели четрдесет дуката у року од два месеца²²). Овде се очигледно ради о месту а не о жупи или реци. Дакле, отпада тврдња да Брезница није и место. Ово је једини помен Брезнице. Није чудно што се ово место не јавља пре двадесетих година XV века, али пада у очи да се никад више касније не среће. Ко зна није ли ову регистровану задужницу Јиречек имао у виду када је касније, пишући *Историју Срба* остао на свом ранијем гледишту о Брезници као Пљевљима? Овим се, међутим, ствар још не исцрпљује. Методски је сасвим могуће питање да ли Брезница и Пљевља нису два насеља која се истовремено срећу, јер истодобно оба места постоје. Једну такву могућност најмање ризичну и највише формалну, поставља проф. М. Ј. Динић, истина са Брезником а не са Брезницом, када критикује Јиречеково мишљење о потреби исправке *Дресника* Константина Порфирогенита у *Брезник*. Он пише: „Засада се зна само за реку и жупу Брезнину. Ако би се показало да је у плеваљском крају постојао и град са таквим (Брезник) именом — што према аналогијама које имамо не би било искључено — он не би могао бити идентичан са Пљевљима.“²³ Овде се неће улазити у дискусију о Дреснику-Брезнику, већ ће се истаћи мишљење, да с обзиром да се Брезница касније никако не јавља и да два средишта у истој жупи никако не би могла остати незапажена (ако би уопште била могућа на тако кратком растојању), да има разлога да се прихвати старо Јиречеково мишљење да је Брезница старо име за Пљевља, тим пре што ће каснија анализа показати да Пљевља нису почела да постоје као значајније насеље тек од 1430 године, кад се под тим именом први пут срећу у документима.

Па ипак, откуда одједном промена имена? Ово питање није поставио К. Јиречек само зато што му није могао наћи одговора. Овом приликом би се набацила једна хипотеза. Промена имена баш у време и баш на терену о коме је реч не би била усамљена појава. Тако, Оногшит је постао Никшић, Врсиње — Зупци. Када би влашка братства овладала једном жупном облашћу, за кратко време ова би променила име, па је стари назив потиснуло име брђанâ. Неко време су у употреби била оба назива, да онда старији ипак ишчезне. Зашто то не би могло бити и са Пљевљима, која су се ионако налазила у правом мору влашких братстава, одакле су се ова управо и спуштала у Херцеговину и Црну Гору? Каогод што се *Оногшит* сачувао све до краја XV столећа у ду-

²²) DAD, Deb. not. XIV, 67.

²³ Земље Херцеза Светога Саве, 177.

бровачким архивским књигама, а прилично дуго и *Врсиње* поред *Зубаца*, до око 1430 године Дубровчани би употребљавали старији назив за насеље које би већ давно променило и становништво и име; сва би разлика у случајевима који се упоређују била у томе, што би тај процес за Пљевља раније почео и пре се свршио, с обзиром на положај Пљеваља у односу на главну влашку масу. Уосталом, можда су Пљевља каснији облик новог имена. Већ је узгред речено да постоји и облик *Пљевљани*. Шеснаестог децембра 1433, наиме, Дубравац Хребелановић обавезао се Љубиши Ивановићу да ће три товара рибá и друге робе преко та три товара као и Љубишу и његовог момка превести из Дубровника usque ad Plevignane за шездесет перпера.²⁴

Ту скоро, у једној студији о ропству у Дубровнику у XIV веку поменута су и Пљевља у XIV столећу, но преко овога је најбоље прећи без икаквог задржавања.²⁵

*
* * *

Није нимало случајно што се од 1430 године Пљевља чешће јављају по дубровачким архивским књигама и што се отада бележе први људи који из Пљеваља послују у Дубровнику. Двадесетих и тридесетих година XV века у читавом залеђу Дубровника, у источној и средишној Босни, у области бившег Новопазарског Санџака и све до срца Деспотовине осећа се ново струјање привредног живота. На Копаонику²⁶ и у Подрињу се двадесетих година отварају млађи рудници ових области. Ново Брдо²⁷ и Трепча с једне, Сребрница и подрински рудници с друге а средњехосански рудокопи с треће стране тада су на врхунцу своје снаге. Тридесетих година, као последица интензивније рудне експлоатације долази до освајања нових продуката: Црвца, азурита (око 1440) и аурипигмента (још нешто касније) и до масовног извоза сребра, о чему се у Дубровнику могу наћи и посебне књиге.²⁸ Уз рударство као основу диже се и трговина, која обу-

²⁴) DAD, Div. sanc. XLVIII, 21. У свом раду о средњовековној караванској трговини проф. М. Ј. Динић не помиње овај податак о Пљевљима као караванској станици, истина ad hoc. (Данас постоји село Пљевљани код Девеје у долини Ибра.)

²⁵) Vuk Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom XVI veka u Dubrovniku, Anali Historiskog instituta u Dubrovniku, II (1953), 129. Колера Винавер је очигледно нешто побркао, криво спојио или понајпре лоше и на брзину прочитао запис у хартијама пок. Мих. Петерковића, на основу којих је и радња начињена. В. Винавер не инсистира на свом проналаску.

²⁶) В. Храбак, Дубровачка насеобина у копаоничком руднику Белом Брду, Огледи I, Београд, 1952, 55—56.

²⁷) О ситуацији у Новом Брду врло корисне податке пружа дубровачка архивска књига Libro dei piegi de 1432—1440, серија XXXV, књ. 51.

²⁸) Види: Десанка Ковачевић, Трговачка књига Николе и Луке Кабуџића, Историски преглед, Београд, 1954, 46—48.

хвата све већи простор и снажно потстиче и друге сировинске гране привреде.

Не само економске него и политичке околности погодовале су оваквом развоју ствари. Прилике у средишњим деловима Балканског Полуострва почеле су да добијају нове облике од битке на Косову. Читава се наша историографија још и данас налази под дојмом мита о народној трагедији на Косову 1389 године. Бесумње, ово је био врло велики догађај у прошлости Срба и околних народа и држава. Но, да ли у животу и повести постоје само црне и беле странице, да ли је с обзиром на услове места и времена, једна изгубљена битка могла бити апсолутно трагична, само зао удес, ако удеса уопште има? Наука је давно утврдила да српска држава није нестала на Косову, да она још живи пуних седам деценија, и то на пространству које, заједно са Зетом, није било мање од територије Душанове државе пре великог продирања на југ. Али, историска наука никако се није озбиљно отисла од спољнополитичког аспекта Косовске битке, која је, као заиста преломни моменат у животу српског народа, морала имати и унутрашњеполитичких последица. Да су се прилике на турској страни друкчије развијале, те да није дошло до великих освајања Мехмеда II Освајача, као резултата унутрашњих потреба отоманског друштва, које је од својих почетака на византиском терену положило на посебним, својим основама, — данас би се о Косову говорило сасвим друкчије. Године 1389 физички је уништена главнина српске феудалне класе и отворене су двери турским упадима до сржи Босне. Средиште српске државе помера се на север, уз Дунав и Саву, где ће се успоставити присан контакт са Угарском и преко ње са Средњом Европом. Од раније моћне крупне властеле није остало ни трага, а Стеван Лазаревић који је добро разумео тенденције свога времена, имао је посла са незнатном властелом без корена, са Зојићима и Белоцрквићима, које је он лако свладао, налазећи са преосталим Бранковићима добар излаз. Ситна властела која ниче диже владареву власт. Бертрандон дела Брокијер бележи да су у Србији цватећи земљораднички предели, а други, пре свега Дубровчани, указују велику пажњу рударству. Никад дотада Србија није била тако економски јака и ближа систему завођења јаке централне власти, уз стално јачање градске привреде. Посебну привредну политику Стевана Лазаревића осетили су и Дубровчани, које је деспот стао да потискује, јер су сувише црпи његову земљу и сметали расту домаћег слоја привредника.²⁰ Привредно јачање Деспотовине појачало је пословни додир читавих предела са Дубровником. Уз руднике, по богатјим жупама, уз манастире, око караванских станица, око тврђава дижв се трговишта,

²⁰ И. Божић, Дубровник и Турска у XIV веку, Београд, САН, 1952: 52 и 69—70.

како се то догађа у сличним економским ситуацијама и на другим странама, но сада и овде још много слободније и кудикамо брже. У области ван Деспотовине Косово је такође имало својих друштвено-економских учинака, но више посредно. Стални гурски залети у Босну, све до средишта државе, онемогућили су јаче феудално учвршћење. Крутни босански феудалци јачају али не на бази јачег феудалног оптерећења земљорадничког стањовништва, иако је и тога могло бити, него преко рударства и трговине; земљишни посед је био исувише непокретан, спор и круг за неку већу и бржу акумулацију средстава.³⁰ На истој основи, преко трговине, промета и рударства јача и развија се истовремено и ситан човек, сточар или ратар, које обласни феудални господари не могу да јаче стегну. У читавој источној Босни испод Сребрнице као и на простору ранијег Санцака појављују се трговишта, чији многи становници постају прави пословни људи, одржавајући живи додир размене са Дубровником, извором услова за економски више форме. Као и Полимље и суседна влашка племена, нпр. Дробњаци, и Пљевља се тада трговачки буде, те је то основа за разумевање појаве Пљевљана у Дубровнику око 1430 године. Да није било унутрашњеполитичких последица Косова, да после овог великог војничког пораза није уследила 70-годишња економски снажна и политички и војнички жилава Деспотовина, да читав источни босанскохерцеговачки простор није био привредно активан и са слабом феудалном стегом, читаво стање српског народа под Турцима било би друкчије. Бугари нису имали Косова, али су после Косова и посредно на основу њелових резултата потпуно пали под турску власт. Криза која се увек јавља у феудалном друштвеном поретку у фази сазревања економских и друштвених основа овог система и политичке децентрализације поклопила се код Бугара и у Македонији са губитком политичке независности. Деспотовина, Скендербегова Албанија као и морејска грчка држава пале су због турске војничке премоћи, али у стању извесне унутрашњо-политичке обнове и привредног полета (Грчка и Албанија опет у вези са својим приморјем). Ове чињенице су основни узрок што су Срби, Шиптари и Грци у својим главним етничким областима имали активни курс према Турцима после освојења, што је чак било и српске, и грчке, а касније и шиптарске експанзије и без политичке независности, што су Османлије били приморани на извесне компромисе. И географски смештај и исламизаци-

³⁰) В. Нrabak, Uticaj primorskih privrednih centara na društveno-ekonomsku historiju Bosne i Hercegovine u Srednjem veku, Pregled, br. 5 za 1953, 384. Неки крупни босански феудалци као херцег Стјепан, баш као и нешто раније деспот Стеван Лазаревић, настоје да се привредно осамостале и ослободе дубровачког посредника (И. Божић, н. д. 68 и 116). У свему овоме има, разуме се, и утицаја општег пораста привредне снаге и трговине Средоземља у XIV и почетком XV столећа.

ја односно колонизација турског живља имају другостепени значај.

* *

Године 1430 појављује се прва група пословних људи из Пљевља у Дубровнику. Одмах се јавља њих неколико, што значи да су у Пљевљима већ сазрели услови за размену са Дубровником. Пословали су бесумње као и други са ширег дубровачког залеђа: у Дубровник би доносили своје, пре свега, сточарске производе, а одатле би уз допунски капитал, узет облигацијом, одвозили со, уље и другу потрошну робу у планине. Међу овим људима најпре треба забележити два Петковића, Вука и Николу. Вук се 10 јула 1430 задужио на 20 дуката, првог фебруара 1431 на 53 дуката и 14 2/3 гроша, 4 јула 1431 на четири места са укупно 149 дуката и један перпер, онда 16 јула 1434 на 15 дуката и 9 гроша и 10 марта 1435 на 36 дуката. Све су то мале своте, већином падају у лето и у два случаја се повериоци понављају³¹. Ипак, он је први од Пљевљана постао први трговац, који у Дубровнику послује на више страна и ту је већ познат. Његов брат Никола се од октобра 1430 до децембра 1431 задужио дваред на износ од 57 дуката³². Чланови друге трговачке породице били су Радоје и Радивој Новаковићи. Дошавши о празнику св. Влаха 1431 у Дубровник, они су се у року од четири дана задужили на 103 дуката и 7 динара; са исплатом баш није ишло глатко, тако да је једна исплата извршена за 32 уместо за један месец, а једна задужница је претстављена и двадесет година касније.³³ У једној погодби је речено да веровник може да се јави са својим потраживањима у Дубровнику, Босни и Славонији, тј. српској држави, што би говорило да се претпостављало да су се дужници и ван Дубровника пословно кретали. Уз Петковиће и Новаковиће само једном јавља се и Вукац Свртковић.³⁴ То је прва генерација Пљевљана који су се пословно упутили у Дубровник. Сви су они још почетници, често се обраћају на исте људе, без довољно пословне рутине и познанства у Дубровнику, на приморје силазе у групи, можда и зато јер су тако сигурнији на друму; у исплатама код појединаца има великих потешкоћа. Тада у Дубровнику почињу да се задужују и снх из Полимља, тако први Пријепољца је Вукота Новаковић (1427), а пви Дробњац Вукота Брајковић и Милош Прибојевић (1427).³⁵

³¹ DAD, Deb. not. XIV, 405; XV: 30', 93', 232; XVII, 71'.

³² Исто, XV: 7, 155.

³³ Исто, XV; 30' 31; XVII, 218'. Због неких 39 дуката, дугованих једном Соркочевиху, Радошин је допао у дубровачку тамницу; из ове га је извадило тек јемство Шајина Жуњевића из Јелеча (DAD, Div. sanc. XLIX, 300).

³⁴ DAD, Dev. not., XV, 31.

³⁵ Исто, XIV: 95—5' и 115.

Следећа генерација Пљевљана који послују на исти начин ге показују слична задужења у Дубровнику јавља се 1440 и 1441 године, опет у групи, да се убрзо поново изгуби. Радоња Огудовић задужио се дваред на укупно 116 дуката, које је уредно платио,³⁶ Радоња Обрадовић и Радоје Грбачић по једанпут,³⁷ Ракац Радојевић се сâм задужио у два маха а с братом Божидаром још једном на укупно 26 дуката, 100 перпера и 24 гроша,³⁸ Божидар Илић се двапут, 1441 и четири пута 1442 године обавезивао на исплату за своту од укупно 37 дуката, 232 перпера и 4 гроша.³⁹ Божидар Илић је пословно најјачи у овој скупини, али пошто није извршио три последње обавезе, неће се више појављивати у Граду св. Влаха. Овим неплаћањем дугова у Дубровнику ситни људи који су се упустили у трговину врше пљачку богате приморске луке да би сами пословно ојачали у свом месту, док су неки свакако и напуштали трговачки посао. Као карактеристичне појаве у овој групи треба одвојити три ствари. Исту робу, јер за потпуно исту своту, купили су истог дана три Пљевљанина код два дубровачка продавца. У четири случаја у два Пљевљанина јавља се исти веровник, Амелис Чикапезе из Напуља. Шта је овога Талијана занимало у привреди пљеваљског краја може се видети из чињенице што је за неку позајмљену суму добио у залог сребрну чашу од две литре и пет унчи сребра. Пљевљани су, дакле, располагали сребрним, те су је доносили у Дубровник, и њоме се сналазили у својим пословима. Ова сребрна чаша је свакако у Пљевљима израђена, јер су Пљевљани ретко силазили у Приморје и ту остајали врло кратко да би ту чекали да им се сакују предмети од сребра које ће продавати или залогати. Значи, у Пљевљима око 1440 године треба да су постојали занатлије који су радили сребром, а исто тако да је постојао сигуран извор племените сировине. Само, одакле се добављала рудаца?

*

После прве турске окупације Србије поново је живнуо трговински промет са Дубровником. Штавише, у рудницима се копало грозничаво, желећи да се, догод се још може, извуче штô више. Саобраћај дубровачким друмом преко Пљеваља, отуда, није био мали. С друге стране, и сама Пљевља су се дизала као трговачко насеље. Све је ово уветовало да је код Пљевљана и људи из околине јачала жеља да се награбе добарâ, нарочито ако могу лакшим и бржим начином, друмском пљачком. Од краја 40-тих година па све док се турска власт није овде утвр-

³⁶ Исто, XX: 97', 133.

³⁷ Исто, XX: 1,33 и 161.

³⁸ Исто, XX: 133, 167; XXI: 71'.

³⁹ Исто, XX: 133, 160; XXI: 85', 165', 166.

дила, повише жалби у Дубровнику везивало се за плјеваљску околинину или чак и за само место. Тужба коју су Дубровчани Никола и Матулин Смољановићи подигли 13 фебруара 1448 године пред кнезом и судијама у Граду врло рељефно слика једну такву друмску плачку. Са робом и стварима два брата Смољановића су путовали из Деспотовине у родни град. Код места Кравце изашли су пред њих Скоровој Вукшић и његови другови или момци, те су напали Николу и Матулина. Матулин је носио неко сребро, те је одмах умакао, можда по доповору. Никола је остао, те је бранио себе и товар. У том гушању Никола је рањен у главу и у плећа да је крв текла. Онда су му на силу одузели 195 дуката, једну сребрну чашу од четири дуката вредности, два коња који би се продали за 30 дуката, седло и једну товарницу, сребрни појас, два наџака, лук и стреле, одело постављено лисичином, турске чизме, један турски и један угарски појас, две турске капе, угарски шешир, нож, три кошуље, двадесет литара лана и друге ситнице. Са њихова момка су свукли сво одело, а са коњима су однесене и две вреће. Николу су везали и бацили у једну јаму. Матулин се, међутим, брзо снашао, потрошио је два дуката али је нашао раскрвављеног и опљачканог брата. О свему су одмах обавештени два плјеваљска кнеза, јер се они јављају као сведоци при подношењу тужбе у Дубровнику, а о томе су иступили као очевици и Радин Доволић из Пријепоља који се тада десио у Пљевљима као и други.⁴⁰ Скоровој је, дакле, водио плачкашку дружину, јер Смољановићи његово друштво називају *socios sive famulos*. Плачка као увек била је гладна на све, чак и на одело дубровачког дјетића, које свакако није било много богато. Да је сребро, и ван посебних намера заседе, било у средшћу пажње, најбоље потврђује Матулиново поступање.

Пет година доцније, 27 септембра 1453, пред кнезом и судијама расправљан је још један занимљив случај друмског разбојништва око Пљеваља. Дубровчани Влатко Прибисалић, звани Куцов, Радил Машић и Андрија Влатковић поднели су тужбу против Пљевљана (*supra Plevliane*): Ракца, Божидара и Радоње Мештревића, Радича Николића, Вука Миогостића, Радивоја и Вукаса Златарића, неког Божидара опет, Радича Туларића, Стјепана Божидаровића и Стјепана Николића. Ови су им, како су тврдили, отели 257 брава, два бодежа, лук и стреле, товар брашна, четири гуња, три бела мантила од раше, а њих су мимо тога шибаоли на поган начин. Оптуживали су и Скоровоја Вукшића из Дробњака, Драгишу и Стјепана, његове синове, као и њихове људе, јер су им уграбили 40 шкопаца. Штете су им нанели и Добрија Ненадић и брат овог Бурађ из Кричака (*de Crizche*) Хлапац Богутовић и људи Ивана

⁴⁰ DAD, Lam. de Foris XXI, 292'.

Влатковића, јер су им одузели осам брава и других ствари у вредности од двадесет перпера.⁴¹

Читав мали архив података! Најпре треба скренути пажњу да се неки јод Пљевљана који се овде помињу касније јављају као пословни људи који тргују у Дубровнику, те се ту и задужују, као Радич Никוליћ, за кога су се 11 децембра 1464 обавезали два Дубровчанина, један на 40 а други на 20 дуката, како би се наплатила једна Радичева облигација;⁴² са Дубровником је одржавао трговачку везу и син поменутога Ракца Мештревића Вулић, но касније и из Пријепоља. Дакле, пљачка је за те људе који се почињу формирати као трговци један вид пословања, а трговање им бесумње изгледа као један облик пљачке. Уосталом, зар то није тако бивало и у привредно јачим и културно старијим срединама? Даље, добар део поменутих преступника својим презименима указује да потичу из занатлиских кругова, што значи да је занатлија морало бити у Пљевљима и много пре 1430 године. Већ је раније извучено из документације да у месту ваља тражити мајсторе који су истањивали сребро и ковали сребрне предмете. Овде се помињу два брата Златарића, дакле из породице златара. Три Мештревића су синови неког мештра, мајстора, дакле занатлије. Радичу Туларићу, који се исто тако горе наводи, предак је био тулар, израђивач тулова. Јовану Ковачевићу из Пљеваља (1485) преци су такође занатлије.⁴³ Према неколико таквих случајева у свега пар имена која се наводе за људе из Пљеваља не треба олако прећи. Има разлога да се утврди да су Пљевља и пре 1430 године била значајно локално занатско средиште. Питање је само шта би била јача, непосреднија економска основа појави варошког становништва и занатлија, можда неки рудник, где би могло бити „мајстора“ који не би били посебно златари, тулари, ковачи или штогод друго.

Сличних појава да презиме указује на занатлиско порекло пословних људи који се из Босне и Србије повезују са Дубровником има и за друга места у ово време. Серија *Дугова* која пружа највећи број домаћих пословних људи за XV век даје следеће податке. Из Горажда се помињу Златарићи: Радоје, Радашин и Радивој⁴⁴ и Грнчарићи — Радич и Радоје.⁴⁵ Из Фоче је Огрија Туларић.⁴⁶ У Рогатици послује Радич Винаревић.⁴⁷ Од

⁴¹ Исто, XXV, 129.

⁴² DAD, Deb. not. XXXVI, 165'.

⁴³ Исто, L, 51.

⁴⁴ Исто, XIV: 348, 348'; XIV: 67, 283; XLIII: 100, 181.

⁴⁵ DAD, Deb. not. XL, 91; LI 41', 172, 217'; LIII, 41'.

⁴⁶ Исто, XV, 233'.

⁴⁷ Исто, XLVII, 127'; L, 27; LI: 40, 133, 190; LII: 6, 9, 170; LVI: 106, 186.

Церничана се задужују у Дубровнику Брајко Терзић⁴⁸ и Вукић Ковачевић.⁴⁹ Из Јелеча је долазио Радоња Кожарић,⁵⁰ из Требиња Радивац Радјенковић-Штитарић.⁵¹ Уз ова имена има више Поповића и један Врачевић.⁵² Понеко презиме ове врсте може се наћи и у самом Дубровнику. Ипак, пословни људи из Босне и Србије са презименима у којима основу чини назив каквог занатлије су врло ретки, управо онако како су се из занатских кругова ретко упућивали људи у трговину на терену у којем је реч. По класичном типу о коме сазнајемо из политичке економије занатлија претходи трговцу, управо одређене занатлије постају стални трговци. Но, све је то у условима где се трговац диже на бази прерађевина а не сировина. У нашим, све до јуче сировинским земљама, где трговац у феудалним друштвеним условима постаје доношењем сировина, пре свега сточарства и рударства у приморске градове, везане и укључене у светску привреду, занатлија није развојни услов за појаву трговца. Отуда, наши домаћи трговци, нарочито од краја XIV столећа, су сточари и ратари чија се имена ближе означају само патронимичним „презименом“, уз ознаку влашког племена или места становања.

Вратимо се изнова анализи документа. Поново се помиње Скоровој Вукшић са два сина и са разбојничком дружином. Овде се изричито за њега каже да је Дробњак. Дробњаци се још двадесетих година XV столећа задужују у Дубровнику, свакако у вези с продајом стоке, стоке коју Скоровој годинама задобија пљачком, свакако не само за своју личну потребу. Истим се послом баве дружине и из суседног влашког племена Кричака, уосталом као и Васојевићи. Све њих привлачи промет на друму преко Пљеваља, према којима они силазе прво пљачке ради, а онда преко пљачке и због трговине, дајући тако стално нове житеље Пљевљанима. Баш зато што је Скоровој Дробњак, пљеваљски кнезови у претходном документу из 1448 године нису могли да правно дејствују, јер су месни, локални кнезови, те се појављују само као сведоци.

Документ о коме је реч говори о извозу стоке преко Пљеваља. Број од 297 брава није мали. Не каже се одакле се гоне, али биће да су из Полимља, које је уз Гацко, нарочито Самобор у Гацком, и уз Церницу било једно од три важна средишта ода-

⁴⁸ Исто, XXI, 65, 133'. Терзић долази од терзија, што турски значи кројач. Овај се потомак церничког терзије јавља у књигама дубровачког архива већ петог јануара 1442. Терзија је морао живјети још много раније, можда више од пола столећа пре пада Босне и Херцеговине под турску власт.

⁴⁹ Исто, XLVI: 2', 19'. Ковачевићи нису ретки, каогод ни ковачи као занатлије. Неки Вук Ковачевић, можда Фочанин купује 1512 године тканине за херцеговачког санџака (DAD, Cons. Min. XXXI: 48, 64').

⁵⁰ DAD, Deb. not. XL, 138.

⁵¹ Исто, XXXVI, 41.

⁵² Исто, XXXVII, 165.

кле се довозила стока за посек у Дубровник. Можда је, ипак, један део отпадао и на стоку пљеваљског краја. Није незанимљив ни податак о преносу брашна чак од више Пљеваља за Дубровник. Биће да је и брашно било из Полимља.

Присуство Турака се сваким даном све више осећало, нарочито откако је јуна 1456 године пао под турску власт јужни део Деспотовине. Исте године Турци су одвели Вукелју Бож. Средановића, родом Фочанина, док је био на служби код Матка Бокчиновића, дубровачког потстригивача. Не каже се где се то десило, но било је на територији босанске државе, највероватније у пределу Пљеваља. Јер, на тражњу мајке Вукице и брата Вукелјина Бранка и Рацка Мештривића из Пљеваља, Дубровчанин Љубиша Будисалић се тамо у Босни, вероватно у Пљевљима, обавезао да ће у име Матково бити јемац за Вукелјин живот.⁶³ Негдје крајем зиме 1457 год. неки Никола Фрадела и турски склав начинили су штете дубровачким трговцима. Када је у дубровачком Већу о томе расправљано, помињао се долазак Фраделе и склава у Пљевља. Међу оштећеним налазио се познати Радохна Радовчић звани Пучанин, који је пре нанесене штете продао 36 труба тканина и његов компањон Мароје који је изгубио 24 трубе.⁶⁴ Путовање преко Пљеваља било је све више спојено са опасностима и штетом. Пред само турско освојење владало је право безвлашће. Једино се тако може разумети што је Радич Бокчиновић предао првог априла 1465 у Дубровнику дванаест оптужница, од којих четири против Гораждана, две против људи из Самобора а по једну против Фочанина, Пљевљанина, Требињца, Неретљанина и неког другог Херцеговца. Бачена је кривица на Вукосава Симића из Пљеваља, под херцеговом влашћу, што је у Пљевљима опљачкао Радичева компањона Божићка и што му је одузео 1500 турских аспри.⁶⁴

Један докуменат, регистрован 29 маја 1466 у Дубровнику можда би говорио о томе како су неки Пљевљани емигрирали пред турским трупама. Пред дубровачким судом појавио се неки Радич из Пљеваља против Јакоба и Петра Богавчића, говорећи да су му браћа дужна 60 дуката и да њихова мајка Јелуша држи у својој кући многе његове ствари као одела, тучане и бакрене лонце и разно друго покућство. Овај други навод, међутим, није могао бити потврђен.⁶⁵ Већ и сам облик тужбе и предмети у њој

⁶³) DAD, Div. not. XLI, 96'. Љубиша је имао веза и са људима из Глухавице (Исто, фол. 97).

^{63a}) DAD, cons. Rog. XV, 124'.

⁶⁴) DAD, Lam. de Foris XXXVI, 227. Под Турцима владала је прилична безбедност на путевима око Пљеваља. Помиње се само један случај рањављења и отмице 240 дуката у Пљевљима, 1503 године (DAD, Div. not. LXXXV, 118) и убиство Дубровчанина Руска Доминковића, 1952 године apud Cernizam, in loco vocato Pieve (DAD, Cons. Min. XXXIV, 199).

⁶⁶) DAD, Div. canc. LXXIII, 72' — 3.

поменути разликују се од тражења правде активног трговца из унутрашњости. Уз помен Пљеваља, која су тада већ била под Турцима, не стоји под чијом је јурисдикцијом место. Уосталом, зар се Радич, да је управо стигао из Пљеваља не би снабдео каквом препоруком турских органа или касније тражио њихово посредништво да се преиначи решење?

*
* * *

Да се упозна привредна делатност Дубровчана у Пљевљима пре коначног доласка Турака важно је осврнути се и на тестаменат Радича Грубачевића, који је написан 11 марта 1459 у Пљевљима, пред саму Радичеву смрт, пошто је докуменат правно опуноснажен и убележен у књигу тестамената већ десет дана касније. Као што је то био обичај код опоруха писаних ван Дубровника, при регистровању предмета најпре су се испитали заклетни сведоци да се заиста ради о последњој вољи покојника. Као Дубровчани пред којима је састављено завештање претставили су се Матко Михов, Ратко Вукосалић и неки Иван. Радич Грубачевић је водио трговачко друштво са Ђуром Милошевићем, својим нећаком Влахушом Милатовићем и Брајаном Радмановићем. У часу Радичеве смрти компанијина готовина износила је 1870 дуката, поред тканина и бројних позајмица које тестатор наводи. У добро вођеној Радичевој пословној књизи убележени су и неки домаћи људи или Дубровчани који су стално били настањени у рудничким или трговачким местима унутрашњости. Петар Вукосалић из Цернице треба да плати пет перпера и три гроша, Радивој Радичевић, момак двора, свакако летњег херцеговог дворца у Кукњу, близу Пљеваља,⁵⁶ шест перпера, Вукац Мисковић који станује под Мичевцем 14 дуката, Вукић, sartor overo cosubi, Дубровчанин који држи кућу у Илијиној Главици, 17 дуката. Ту су и Богдан Радосалић из Плана, који је за 156 дуката оставио у залогу две србијанске или турске сребрне чаше и позлаћени сребрни бокал. Радоје Прибиловић с Поткосице de Pripoze ваља да плати 35 дуката, Богут Бабођиновић из Трговишта 29 дуката, Прибио Милиновић из Пријепоља — 24 дуката, Радоје Довалић исто из Пријепоља — 22 дуката, Суљ Стипановић из Дробњака 53 перпера, Радоња Огудовић из Пљеваља, који се раније помиње као дужник у Дубровнику, и његови синови 560 перпера, Радихна Брајковић који станује под Новим — 10 дуката, Херак Плачинтић из Трговишта — 10 дуката. Од поменутих дугова значајан је само онај отворен Радоњи Огудовићу из Пљеваља, који се по висини приближава вредности свих осталих горе поменутих кредита. Мора да се ту радило о неком већем послу, можда новцу да се

⁵⁶) Ј. К. Jireček, Trgovački drumovi..., 66 — 67.

набави какав извозни артикал, при чему би Радоња био добављач.

Оно што већ на први поглед зачуђује јесте врло велик број Дубровчана — дужника. Све су то ситне позајмице људима из Дубровника, Жупе, са Острва, са Стона, из Цавтата. Међу њима има и претставника дубровачког племства и људи из занатлиског реда, ситног света који склапа мања трговачка друштва, људи чији је живот везан за земљу, ситничара-трговаца и крчмара. Нека од ових задужења убележена су у књизи дубровачког нотаријата, нека само у Радичев либар; само је њих неколико уз залог, а остали су без њега. Када се погледају дубровачке нотарске књиге задужења, заиста се често среће име Радича Грубачевића као веровника на мање износе. Но, Радич је притом био и сам дужник, покојем странцу или дубровачком велетрговцу на веће износе или пак на незнатне своте својим дубровачким познаницима и пословним пријатељима. Биланс тих дуговања, поред оних који су горе поменути, био би следећи: у четрдесет позајмица издатих Дубровчанима, вероватно у Дубровнику, Радич Грубачевић је при писању тестамена имао 1207 дуката, 510 перпера и 14 динара, поред 600 перпера што је дао за једну кућу коју је купио. Код ових облигација којима је био веровник само је њих пет пребацило своту од сто дуката. Нешто ближе пословне везе имао је са дубровачким текстилним мајсторима, из чијих је кругова и сам, као вунар, изашао. Све ове позајмице нису биле потрошни кредит за Дубровник, него се ту налазило и дугова Дубровчана који су се упућивали да послују у залеђу. Притом, и Радич је дужан на десет места у новцу и на три места у тканинама. Његова новчана дуговања износе 3993 дуката и 15 перпера, од чега на два Фирентинца отпада 3771 дукат, свакако при куповини тканина. Новчани салдо је, као што се види, пасиван.⁵⁷

Читава пословна страна, колико се то види из тестамена, донесена је зато да се боље упозна Дубровчанин који је умро у Пљевљима. Тај дубровачки занатлија, који се постепено богаatio, радећи и са позајмицама ситне и осредње висине, свакако и на начин зеленаша, везујући се са Фирентинцима у добављању тканина, а потом склапајући за рад у унутрашњости трговачко друштво са још двојцом, обрео се у Пљевљима. Он је још човек у снази. У Пљевљима створио је пословне везе са ближним и даљим суседством, како Босне тако и Србије. Посебно су интересантни Радичеви пословни односи са Радихном Брајковићем, који је становао у Херцеговном; Радихна се није задужио док је Радич био у Дубровнику, јер се његова обвезница не налази ни у нотаријату, чак ни у Радичевој пословној књизи, него је у опоруци забележено да ће се дуг потврдити личном дужниковом

⁵⁷) DAD, Test. not. XVII, 34'—37.

сагласношћу, што значи да му је новац ту скоро дат, у Пљевљима. Дакле, ако је горње наслуђивање оправдано, Пљевља су 50-тих година XV века имала везу и са Херцеговним, поред сталног додира са дубровачким тржиштем и луком.

Треба указати да Радич Грубачевић и три Дубровчана који су сведочили да је завештање које је предато дубровачким властима заиста последња воља покојног Радича нису били једини грађани и поданици Републике св. Влаха који су крајем XV века боравили или бар долазили у Пљевља. Међу Радичевим дужницима многи ће Дубровчани платити свој дуг само према Радичевој пословној књизи или чак и само својим признањем, и на веру. Тако, пошто се сагласи Никола са Стона, пријатељ Бенка потстригивача, треба да да 18 дуката, Мароје Богчиновић из Дубровника 15 дуката, Марин Гуњевић са Лопуда платиће на исти начин пет дуката, госпар Иван Андрије Волчевић 18 дуката, браћа Ђуро, Божидар и Паскоје Петрошићи 36 перпера, Вукосав Гласков пет перпера. То су новчане услуге учињене у Пљевљима, јер шта ће једном патрицију 18 дуката у Дубровнику од једног пучанина, зашто да се задужују сва три брата у Дубровнику, ако живе на земљи а нису на пример компаноци као пословни људи? Ако би се Никола са Стона уопште задужио на свега 18 дуката у Дубровнику а не у Стону, који је такође био трговачко место, зар се у Дубровнику не би могао друкчије утврдити идентитет него да је нечији пријатељ, при чему се дубровачки пријатељ не јавља као јемац? Један податак о некој наплати у Пљевљима средином 50-тих година говори о другим стално настањеним дубровачким пословним људима у Пљевљима. 19 јануара 1456 године Иван Јурков и Радохна Радосалић из Трепче жалили су се кнезу и судијама у Дубровнику против Стјепана Турчиновића. Када су на путу за Дубровник били код Пљеваља, Стјепан им је са својим момцима одузео разну робу, дукате и аспре, у укупном износу од 24 дуката, говорећи да они нису Дубровчани него из Трепче, а Трепчани су му отели неку количину жита и вина; херцеговом сагласношћу добио је право да се наплати од људи из Трепче.⁶⁸ Стјепан Турчиновић је човек чије се име може срести у дубровачким архивским књигама по разним трговачким пословима. Ето, и он се крајем 1455 године налази са својим шегртима у Пљевљима. Долазио је у додир са Трепчанима, ту је он имао вина и жита, за њега зна херцег, па му даје концесију да се послужи старим правом изма, правом који је већ Душанов законик у Србији ставио ван снаге.

Тридесетих и почетком четрдесетих година XV столећа Пљевљани су долазили у Дубровник, те се ту задуживали на ситне своте. Почев од 40-тих година они се више не бележе да послују у Дубровнику. С друге стране, 50-их година Дубровча-

⁶⁸) DAD, Lam. de Foris XXVIII, 42.

ни радо долазе у Пљевља, ту станују, имају дјетиће, воде трговачка друштва, имају везе са херцегом и људима са његова двора, успостављају пословни додир са многим местима Босне и Србије, ту долазе и људи из Херцеговог, најзад овде и умиру. Неки од њих су и познатије пословне личности из града светог Влаха. Шта је узрок свему томе? Шта је привукло Дубровчане да се сами угнезде у Пљевљима, кад, по нашем досадашњем знању још „за турско су доба Пљевља била задуго село, па су се постепено развила као седиште санџак-бега херцеговачког“?⁸⁹

*
* * *

Изглед Пљеваља у време домаће власти не може бити познат. Но, један податак као да даје извесних наговештаја. У горе поменутоме тестаменту Радича Грубачевића из 1459 године, поред осталих дужника помиње се и један *de splevlgie*. Облик „с Плевља“ написан је зато што су тако изговарали Плевљани и Дубровчани у самоме месту. Кад се, међутим, каже „с Плевља“ а не „из Плеваља“, има се утисак да се ради о некој равни (на којој може бити разбацаних кућа) а не о збијеном насељу, где чињеница насеља а не општег географског положаја диктује употребу одговарајућег предлога. Још крајем 50-их година XV века Пљевља нису збијено насеље, него низ разбацаних кућа на одређеном кругу. Можда би на то указивао и облик *plurale tantum* назива, на-а. Тек доласком Турака Пљевља постају ушорено варошко станиште.

Насељем су управљали месни кнезови као претставници локалне, у феудалном смислу самоуправне власти, како је то уопште било у обичају у Средњем веку. Докле се простирала надлежност ових кнезова у погледу овлашћења и територија, тешко је данас знати. Биће да су ти кнезови у основи били оно што кнезови у кнежинама под Турцима, иако су ови последњи вероватно имали нешто одређеније и богатије функције, што је сасвим разумљиво с обзиром на карактер и временски каснију појаву турске власти у нашим областима. У једној, већ поменутој тужби 1448 године, јављају се као сведоци *Radoe et Radogna, fratres, comites de Plievigle*.⁹⁰ Кнезови су, дакле, два брата, из чега би се дало закључити да је кнежевско звање остајало у одређеној породици и да се наслеђивало, те са оца прелазило на сина или синове, тј. браћу ако су сва ова била виђена. Кнезови ће се у Пљевљима сачувати и под Турцима, о чему се ниже доноси подаци.

⁸⁹ Чланак о Пљевљима Петра Шобајића у Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој, књ. III, 411.

⁹⁰ DAD, Lam. de Foris XXI, 292'.

II

Године 1465 Турци су заузели Пљевља. Стање у Херцеговини у правцу Дубровника одмах је сређено. За Пљевља као и за читаву унутрашњост Балканског Полуострва коју су Османлије већ држали било је важно да се обезбеди могућност саобраћаја на великој трговачкој артерији, Дубровачком друму. Већ крајем 60-их година ранији пословни промет Србије, Источне Босне, Полимља, пљеваљског краја и источне Херцеговине са Дубровником у потпуности је успостављен. Из тог времена сачувале су се неке приватне пословне књиге које бацају светла на рад великих дубровачких предузетника у пределима око данашње тремеђе Србије, Босне и Црне Горе. У њима се, разуме се, помињу и Пљевља.

Џиван Припчиновић био је врло активан трговац — извозник 60-их и 70-их година XV столећа. Највише је извозио олово, црвац и сирову свилу. Средиште његових послова у извозу црвца била је Фоча, како за црвац из Босне тако и за онај који је долазио из Србије. Џиван Припчиновић је око себе окупио већи број домаћих људи из разних места око данашње тремеђе Србије, Босне и Црне Горе, који су његовим новцем одлазили да купују робу те да му је шаљу и предају у Фочи. Једна пословна књига овог великог предузетника сачувана је. На првој страници овог „либра“ када се он обрне извршен је препис једног списка начињеног десетог марта 1475 пред кадијом у Новом Брду, у коме су означене количине црвца које је Џиван добијао из разних мјеста. У овој исправи помињу се Никољпазар, Трговиште, Бродарево, Пријеполје, Глухавица, Рујна, Пљевља, Устиколине, Горажде, Фоча, Чајниче, Рогатица, Прача, Олово. Из Пљевља му је испоручено 1270 литара што претставља 6,4⁰/₀ укупног износа, мање једино од количине коју су дали Трговиште и Никољпазар, локалне претоварне станице, Бродарево и Горажде⁸¹, значајно трговачко средиште оловних и сребрних рудних производа. Да су Пљевља била посебно значајна у извозу црвца, упућује податак да је сам Џиван Припчиновић седео у Пљевљима, свакако не баш стално. Докуменат о томе показује следећу садржину.

Једне вечери почетком августа 1470 године Виктор Радованов (Alegretto) стигао је у Пљевља. Отишао је Џивану Припчиновићу, познатом Дубровчанину. Домаћин га је, међутим, одмах дао везати и шибати, оптужујући га да купује црвац. У тамници држао га је три недеље, а онда га је предао турском склаву. Склав је намјеравао да га стави на муке, и једино су га многе паре спасле ове напасти. Док се опростио затвора, морао је склаву дати 300 турских аспра, чувару тамнице поклонити једног вола.

⁸¹) DAD, Privata 3b, 1 at.

који је вредео пет дуката, а људима из Пљеваља, који су се за њега залагали код склава и молили да буде пуштен двесто даљих аспри. Склав га је онда извео из затвора, али га је држао још три недеље на јемству. Због велике штете, губитака и муке, које је претрпео, Виктор је 13 септембра 1470 изашао пред дубровачког кнеза и суд да тражи правду. Као сведоци свега овога, дакле они Дубровчани који су тај случај пратили на самом терену, пошто су свакако били у Пљевљима, — појављују се: Никола и Иван Милановићи, Ратко, фамул Радивоја Баљковића, Вукашин, који је дјетић Радохне Радовчића званог Пучанин, Џиван Радељић и брат Грубешин Вучета.⁶²

Важно је најпре истаћи да се црвац стварно куповао у Пљевљима око 1470 године. Формално, то показују Џиванове речи Виктору: „Куповао си, купујући од црвца“. Виктор ни на који начин не вели да је са неким босанским, србијанским или каквим другим црвцем дошао у Пљевља, те да је погрешно пала сумња да је роба купљена у месту. Врло је значајна околност да ту постоји турски склав. Склав се у дубровачким документима среће по рудницима, нарочито босанским, и он регулише производњу и одашиљање, односно продају олова и глете. Исту привредну функцију, као чиновник централне управе, са двора, имао је и склав у Пљевљима. Он је склав за црвац, како се овај назив и функција појављују у књизи Џивана Припчиновића. Он у Пљевљима дуже борави, али ипак није ту стално, јер да је ту одмах био зар би Џиван могао Виктора држати у затвору по својој иницијативи? Склав такође пресуђује по кривицама у привредном целокругу. Кадије у Пљевљима још нема 1470 године. Викторова кривица није била у томе што је хтео да купује робу која се није смела извозити, него зато што је право извоза држао Џиван Припчиновић.⁶³ Џиван је седео у месту где је највише долазило у питање његово монополно право. Јак привредни разлог привезивао је у Пљевљима и низ других Дубровчана, а ту је и момак Радохне Радовчића, такође великог извозника, у чијој се пословној књизи исто тако може наћи помен црвца.

Подаци о црвцу у вези с Пљевљима врло су драгоцени зато што је црвац руда, цинабарид. Присуство склава, турског функционера који се на терену раније Босне јавља по рудничким средиштима, пословање Џ. Припчиновића и Р. Радовчића и боравак лепог броја Дубровчана у овом иначе не нарочито значајном потрошачком центру, и то од 40-их година XV века када се црвац почео масовно добијати у босанским рудницима, — упућивало би на закључак да у Пљевљима средином XV века треба гледати рудничко место. Уосталом, у изразито сировинској

⁶²) DAD, Lam. de Foris XLII, 106'.

⁶³) У једном документу од 30 децембра 1471 стоји да је Џиван Припчиновић две године tenuit chrimisina Bosne (DAD, Div. not. XV, 158').

земљи у Средњем веку каква је била Босна, тамо где се покаже јаче куцање привредног живота одмах треба тражити нема ли у ближој или даљој околини какав рудник.

Стрпљиво прегледавање дубровачких архивских књига приморава истраживача да закључи да је на територији војводе односно херцега Стјепана морало бити оловних рудника. Стјепан Вукчић је, наиме, био значајан извозник рудних производа, нарочито црвца и олова. То се може видети и из пар података који се ниже наводе. Десетог јануара 1449 Мало веће у Дубровнику је закључило да херцегов поклисар Прибисавац може извести 1700 литара црвца за Италију без плаћања царине.⁶⁴ Још 1446 године херцег Стјепан је био у изравној пословној вези са Фиренцом, великим купцем црвца са Балкана. Године 1452, на херцегове жалбе, Дубровчани су папском легату одговорили, поред осталог, како херцег већ тргује са црвцем, воском и другом робом, коју шаље у Венецију, Фиренцу и другде.⁶⁵ Већ 1441 године један Дубровчанин имао је искључиво право куповине црвца на територији Косаче.⁶⁶ Постоје подаци и о херцегову извозу олова. Тако, у једном документу из 1463 помиње се да херцег шаље олово у Венецију, а у једном другом документу из исте године да се утовар херцегова олова за Венецију врши у Херцегновом.⁶⁷

На основу података који су саопштени није тешко одлучити се на закључак да једино Пљеваља долазе у обзир када се ради о руднику који је давао црвац и олово у области војводе односно херцега Стјепана. Ако је у Тјентишту могао бити заустављен црвац купљен са територије Косача, онда је рудник који је дао тај црвац могао бити само подаље од Тјентишта, друмом. Исто тако, у обзир долазе само источни предели херцегове области одакле се превоз могао вршити на Херцегнови као извозну луку. На терену који је горњим одређењима ближе означен данас се руда вади једино у Пљеваљима, где је пре које године обновљена

⁶⁴) DAD, Cons. Min. XII, 44'.

⁶⁵) N. Jorga, Notes et-extraits II, 473; И. Божић, н. д., 116.

⁶⁶) 26 септембра 1441 Михоч Павловић поднео је жалбу у Дубровнику против Влахуше Латинчића. Влахуша је Михочу у Тјентишту одузео 97 литара црвца, који је овај купио док је био у Босни, имајући право искључиво куповине црвца на територији Стјепана Вукчића. Кад се тала у Дубровнику говорило о Босни, подразумевала се босанска држава, дакле и област тада војводе Стјепана. Црвац о коме је реч купљен је на територији Косаче, јер да је набављен ван ње, и да се то могло доказати, Влахуша не би могао бранити своје право, пошто он није имао монопол куповине црвца са територије целе босанске државе. (DAD, Lam. de Foris, XV, 24'). (Познато је да је Тјентиште на друму ближе Дубровнику од Пљеваља, те да се из Пљеваља долази у Тјентиште на путу за Дубровник).

⁶⁷) DAD, Div. not. XLVI, 182 и Div. not. XLV, 191. Крајем 1459 године херцег је продао неко олово Рамберту Вахтеру из Брица (DAD, Cons. Min. XV, 65). Марта 1463 неки Каталани из града Трани (утоварио је у Херцегновом неко олово (DAD, Cons. Min. XVI, 67').

рударска делатност. Зна се, штавише, да Шупља Стијена показује радове средњевековне рударске технике. Када се прихвати предложена претпоставка, лако је у читав приказ уклопити додајући усамљен податак о човеку из Херцеговог који се око 1459 године задржавао у Пљевљима код Радича Грубачевића.

Но, овим још није речено све до краја. Црвац је руда која се почиње добијати у нашим оловно-сребрним рудницима 30-их година XV столећа као узгредни производ. Његова појава означава нови ступањ даљег интензивирања нашег средњевековног рударства. Али, оловно-сребрни рудници у којима се он добијао морали су постојати и пре његове појаве. Управо, они рудници који су одмах почели да избацују веће количине црвца морали су бити снажни оловно-сребрни рудници пре 30-их година XV века. Све ово изгледа, да у потпуности важи за рудник Пљевља. Далеко пре 1470, пре 1459 и 1441 године ту се вадила руда. Још је К. Јиречек забележио да постоји Сасин-поље код Пљеваља, поред сличних топонима код Сребрнице, Кратова, Студенице и Вишеграда.⁶⁸ Стара је ствар да се називи са саским именом могу наћи само поред рудника. Но, с обзиром да се Саси не јављају у млађим рудницима, отвореним у XV столећу, рудник у околини Пљеваља могао је бити отворен у XIV веку, свакако пре пада под босанску власт и пре феудалног расула у српској држави. За немирног жупана Николу Алтомановића, који је владао овим крајем, знало се да је био плах и осион. Али, он је морао имати и неке ствари војне и економске снаге, кад су се на њега дигли и удружила два најјача суседна владара. Даље, изгледа да није баш случајно што је Твртко добио и пљеваљски крај. Ако се ставе на страну његове жеље, већ можда јасне почетком 70-их година, да се крунише у каквом ранијем српском средишту за краља, чему би му био потребан одређени део територије српске државе, Твртко тешко да би пристао да кнез Лазар поред Рудника поседа још коју рудничку област из течевине коју су делили. Ко зна не стоји ли Шупља Стијена у каквој вези и са појавом првих рудника у Србији, у оној српској држави где су Пљевља претстављала средишни део. Брскову, главном упоришту приморских трговаца и познатој ковници, пљеваљски крај не дође далеко.

*
* * *

Доласком Турака Пљевља никако не губе у свом значају. И Полимље и пљеваљски крај под Турцима настављају за извесно време свој привредни напредак, те скраја XV столећа показују јачу економску снагу него за време домаће феудалне власти. Ипак, не би било тачно раширено мишљење да Пљевља и свој значај, и своје становништво, па чак и своје име стичу тек

⁶⁸ К. Јиречек, Историја Срба, II, 91—92.

под Турцима. Османлије заиста наступају са снажном урбанизацијом и преносе стару левантинску културу, али у већини случајева полазе у градњи варошких насеља са јаким и зрелих основа.

Првих десетак година турске власти осећала се још близна граница, смена државне власти и присуство политичких фактора. У Пљевљима се одмах насељује изванредан број Турака. Исламизација међу претставницима трговачког реда одмах је отпочела. Један архивски запис из 1475 године говори да је неки Турчин Мустафа, вероватно прави Османлија, који станује у Пљевљима био заробљен, те да га је својим новцем откупио неки Дубровчанин.⁶⁸

Чисто економски и друштвено период трајања отоманске власти у нашим земљама до двадесетих година XVI столећа претставља прелазан период, иако је тачно да читав XVI век има интензиван друштвено-економски развој, те би се и друге временске целине лако могле обликовати. Током прве три десетине XVI столећа замиру ранији привредни односи између Дубровника и унутрашњости Балкана а стварају се нови: престају да се у Дубровнику јављају и задужују домаћи трговци који су наставак развоја од пре доласка Турака; Власи из залећа се такође не налазе у оном промету са Дубровником као раније, у XV веку; Дубровчани углавном престају да се баве рудокопом у највећем броју рудника Босне, Србије и Македоније; мења се и структура извоза, те уместо господарећег положаја производа рудника ранијег извоза долази типизирана група артикала — коже, восак, вуна, гуњеви; штавише, промена се дешава и код тога у које се италијанске луке сада највише упућује роба; на балканској пак страни изграђује се чврст ланац дубровачких трговачких насеобина, преко којих ће готово искључиво да се обављају привредни односи Дубровника и балканских земаља под Турцима. Нова стварност дубровачких привредних веза трајаће до краја XVI века, када поново наступају промене и нове форме.

Као и за време краткотрајне прве турске окупације Деспотовине, долазак Турака значио је сузбијање Дубровчана и јачање или бар чешће јављање у Дубровнику домаћег пословног света. У погледу задуживања домаћих трговаца из Пљеваља у Дубровнику, понавља се ситуација од пре 1441 године, када је црвац тако снажно примамлио поданике Републике св. Влаха. Но, сада се ти пословни људи из Пљеваља само по једном јављају у нотарским књигама дугова, што би указивало више на случајне позајмице а не на систем куповине. Но, то никако још не мора да значи да су ови пословни људи мањег формата него они раније; можда су се ови сада могли више ослонити на свој капи-

⁶⁸) DAD, Dev. not. XLIII, 190. Откупна цена је износила 35 дуката.

тал. Свете не прелазе 25 дуката, и опет се дешава да се више обраћају одређеним људима. Дужника из Пљеваља било је за период времена о коме је реч петнаестак.⁷⁰ Ипак, пословни контакт је сталан, само се он изузетно може запазити у архивским књигама, кад би се десило какав спор, крађа, или већ нека непредвиђена околност.⁷¹

Поред црвца, који се и сада извози из Пљеваља, но у све мањим количинама,⁷² Пљевља се већ крајем XV столећа јављају као једна од пијаца за коже. Двадесет другог августа 1491 склопљено је трговачко друштво између Наталина Мих. Велића и го-спара Ђорђа Мар. Гучетића, у које је Гучетић унео 104 дуката. Наталин је онда примио обавезу да иде до Фоче, Горажда, Пљеваља и у суседна места, те да за примљени новац купи коже, па да их шаље у Дубровник.⁷³

Познато је да су момци из Херцеговине као и из других суседних области често служили као дјетићи код дубровачких занатлија и трговаца. Исто се тако зна да је мукотрпна школа коју су ови младићи добијали у свом науковању била врло значајна за даље пословно уздизање ових младих људи. За Пљевља постоји само један докуменат о оваквим фамулима Пљевљанима. Шестог маја 1477 подине Вукеља Вукчић и Радосав из Пљеваља, који су дотада били момци Марка Цвјеткова Турчиновића, познатог трговца у Дубровнику, изјавили су у Нотаријату да су измирени у погледу својих потраживања од газде за службу, којој је уговорени рок управо истекао. Одмах затим је забележено да ова двојица бивших дјетића и њихов газда скла-

⁷⁰) Радохна Дабиновић год. 1474 на 25 перпера и седам и по гроша (DAD, Dev. not. XLII, 136'), Дујо Стојковић и Вукић Вукосалић 1478 год. на 13 дуката (Исто, XLVI, 132'), Иван Ковачевић 1485 год. на четири дуката (Исто, L, 51'), Радоје Богдановић звани Лапо, Влатко Богдановић и Вукић Вукосалић год. 1475 на 14 дуката и 17 динара (Исто, L, 113), Вукић Вучковић 1486 године на три дуката (Исто, LI, 35), Никола Ратковић и Никола Вукелић 1493 године на девет дуката (Исто, LV, 177), Бажјен Божидаровић године 1494 на десет дуката (Исто, LVI, 58'), пљеваљски кнез Вук Божидаровић 1496 године на 15 дуката (Исто, LVIII, 111'), Радивој Вукићевић године 1506 на хиљаду аспра (Исто, LXIV, 197).

⁷¹) Двадесетог јуна 1479 године Вук Вукасовић и Вук Божидаровић, касније пљеваљски кнез, жалили су се у Дубровнику пред кнезом и судијама да им је у Дубровнику, пред кућом Мароја Бокчиновића где су оставили коње, украдено једно седло (DAD, Lam. de Foris, XLVIII, 51'). Тих дана ова двојица се не јављају у нотарским књигама дугова. Са Маројем мора да су пословни пријатељи, јер их он и заступа пред судом.

⁷²) Фочанин Вук Балићевић, који је Дубровчанима био добро познат као човек са крајишничкова двора 1510 године извезао је неки црвац на приморје. Дванаестог новембра поменуте године одложено је решавање његове молбе да му се дозволи да без царина превезе неки свој црвац из Дубровника у Херцеговину (DAD, Cons. Rog. XXXI, 266). Врло је вероватно да се ради о пљеваљском црвцу.

⁷³) DAD, Deb. not. LIV, 53'. Компанија је престала са радом 20 новембра 1492.

пају трговачко друштво. Младићи уносе деведесет а газда 66 дуката. Вукелја и Радосав водиће овим новцем послове у Турској и другде и то догод буде желео газда Марин. Када буду свели коначни биланс пословања, половина добитка и штете припастиће Марину а половина Пљевљацима.⁷⁴ Ово трговачко друштво које је живело две године очигледан је пример и даљег изабљивања радне снаге људи из залеђа, оних који су се ослободили факултата а још се сасвим нису осамосталили. Обично једна страна даје капитал а друга радну снагу с тим да се резултати компанијиног деловања деле попола. Но, ма како искоришћавани, ови људи обично везују свој животни чамац за дубровачки брод: ма како да их послови развлаче по ближем или даљем дубровачком залеђу, они стварају свој дом у Граду св. Влаха, те постају и његови житељи. Мало их се вратило у свој завичај, примитиван и суров.

III

Тешко је говорити о животу Пљеваља под Турцима до почетка XVII века а не споменути манастире који се налазе у околини Пљеваља и о томе какав су политички став имали калуђери ових манастира према новим господарима. Аутентичан материјал за ова питања претстављају с једне стране турски документи манастира св. Тројице код Пљеваља које је превео и објавио проф. Фехим Бајрактаревић,⁷⁵ а с друге стране записи и натписи које је сабрао и обелоданио Љуб. Стојановић.⁷⁶

Манастир св. Тројице у близини Пљеваља задржао је за време Османлија свој ранији манастирски посед, који су нови господари држали као увакуфљени чифлук самостанске браће као заједнице. Посед су чиниле земље, млин, виноград и баште. О границама имања начињен је и један турски докуменат новембра 1569 (бр. 6). Због свог добра црнорисци су се стално налазили у сукобу са сељацима па и с муслиманским варошким живљем Пљеваља. Ако је један турски акт тачно датиран, тај би сукоб почео одмах по доласку Турака, можда у вези са несумњивом даљом либерацијом у аграрним односима под Османлијама првих деценија њихове власти у нашим земљама. Почетком зилкаде 877 године од Хицре, што би било почетком априла 1473 султанова канцеларија је упутила ферман херцеговачком санџаку и пријеполском кадији с обавештењем да се калуђери пље-

⁷⁴ Исто, XLV, 171.

⁷⁵ Фехим Бајрактаревић, Турски документи манастира Св. Тројице код Пљеваља, Споменик СКА 79, Београд, 1936, стр. 25—85. Ради скраћеног цитирања, убудуће ће се наводити број документа ове збирке у загради, у самом тексту.

⁷⁶ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. I, Београд, СКА, 1902. Код навођења података из ове збирке у самом тексту употребиле се заграда и римско један испред броја који показује број записа збирке.

ваљски св. Тројице жале да Пљевљани и сељаци села Црљенице и Горње и Доње Руднице (руднички топоними!) напасају своју стоку на њиховим пољима и да секу њихове шуме (бр. 1). Слична жалба поновила се читаво столеће доцније, године 1575 (бр. 8). Коју годину раније, 1569, утврђене су границе манастирског чифлука а 1570 године калуђери се опет жале самом султану (бр. 6 и 7). Шездесетих година XVI века, када је отоманска царевина у Европи била на врхунцу своје привредне снаге, цена земљи је скочила и у пределу Пљеваља, нарочито око саме вароши. Као свуда у Европи током XVI столећа, становништво се нагло множи, повећавају се потребе исхране, а посебан развој градских насеља као и добре трговачке везе у доба када су глади и велике заразе биле тако честе, знатно су повећале вредност ситног житног зрна. И калуђери се у таквим условима брину о роду и о земљи. Но, док се у земљорадничким рејонима појачава производња и земљи скаче вредност, у влашким, сточарским пределима кричке нахије, приликом пописа 1569 године, показало се да има и необрађених баштина (бр. 5), што, опет, треба довести у везу са јачим развојем сточарства на теренима где је за подизање стоке било више услова него за земљорадњу, већ по закону економскога рентабилитета. Усто, код влаха на том терену тада, непрестане сеобе овог покретног сточарског живља стално су на дневном реду. Једну од упражњених баштина у Кричака затражио је и добио један калуђер, с тим да плаћа мирију. Пошто су се овакви случајеви и касније понављали, једна фетва је посебно посвећена питању повраћаја мириске земље коју манастир држи 45 година, свакако путем појединачног примања земље од стране калуђера (бр. 179). Сасвим исто је и са братијом из другог Пљевљима суседног манастира Довоље у селу Премћани, где се спори калуђер Јован и неки Ибрахим, свакако провереник (бр. 161). Црнорисци су почели да присвајају и трагинске земље. Тако, од старина се на обали речице Врхобрезнице није обрађивало шест аршина. Калуђери св. Тројице, међутим, орући своје њиве близу Врхобрезнице, захватили су сву земљу према обали. На то су имам и хатиб Хусејин-пашине џамије у Пљевљима, мујезин и остали муслимани дошли на шеријатски суд и жалили се. Отворен је увиђај који је потврдио наводе оптужбе, те је изречена пресуда да калуђери не обрађују четири (не шест, као раније!) аршина земље према реци (бр. 16). Тада, 1607 године, ипак се морало попуштати предузимљивим каурским поповима. Резултати оваквог рада били су очити: калуђерима више не одговарају старе житнице, које су, по њиховом наводу склоне паду, те су калуђери из Премћана, маја 1609 године, извадили дозволу да оправа кров али са забраном да ништа не додају или проширују (бр. 17).

Манастирима у пљеваљском крају под Турцима до почетка XVII столећа уствари није било лоше. Њима су ишли на руку

и турски органи власти и општи привредни развитак, често на уштрб не само властите пастве него и правоверних, муслимана. Баш турски документи ће показати да треба бити врло резервисан код уобичајених излагања о народном карактеру српске православне цркве под османлиским игом. Манастири нису изузимани код додељивања повластица. Тако, када је село Матаруге 1617 године, вероватно за неку војничку службу, ослобођено од уконачавања војводи и свих осталих намета, манастир Дубочица који се налази на територији села Матаруге, у пријепољском кадилуку, близу Пљеваља, био је такође ослобођен сваке дужности, иако није давао, као сељаци, никакву противуслугу (бр. 20). Калуђери су, дакле, уживали у плодовима и свог рада али и заслуга, свакако уз нови напор, својих верника. Њима је све ишло у прилог. Манастири се богате, те најпре желе да поправе и поново подигну своје зграде, као што сваки имућан домаћин хоће да му и спољни изглед покаже вредност. Тридесетих и четрдесетих година поправљана је црквена зграда манастира Довоље (бр. 2, 3, 4). Априла 1600 издат је ферман да се манастир Дубочица отпрати према првобитном стању (бр. 15).

Поред васпитања, које се у манастиру стицало, богатство самостанских братија било је узрок што су се калуђери из манастира у пљеваљском крају осиноно држали према Турцима. Јуна 1597 године калуђери манастира Довоље код Премћана добили су од турских власти потврду о томе да су били испитивани због тучења људи сердарева хеџаје, када су пришли цркви поменутих калуђера (бр. 14). Када се од краја XVI столећа у нашим земљама под османлијама хајдучија појављује као и друштвена и политичка појава, калуђери се повезују са хајдуцима. Један докуменат од краја новембра 1616 даје следеће податке. Миленко, син Велића из Потпећа у пљеваљском кадилуку подигао је тужбу против калуђера Стевана из манастира Довоље, рекавши да су га месеца рамазана, кад је хтео прећи на ливаду, на обали Таре напали хајдуци, те му одузели коње, а калуђер Стеван је био с њима. Испитивање које је уследило није могло да потврди сптужбу, али је занимљиво да је от Стевана тражена заклетва (бр. 19). Две године касније, јуна 1618 године, извршен је преглед истога манастира зато што је неки хришћанин Тика из села Тушимља, кога су свакако гониле турске власти, ноћио неколико ноћи у манастиру (бр. 26).

Влашко, сточарско становништво из околине Пљеваља није у потпуности имало исти став према Турцима као поменути калуђери. Као и у другим јужнословенским и балканским областима, било је овдашњих хришћана у турској војсци. Тако, марта 1596 године, начињен је акт у Бањалуци у коме стоји да је Добросав, Драгићев син, из села Премћана, ослобођен свих дажбина текуће године, пошто се обавезао да ће доћи под пушком на цареву заповест (бр. 13).

За политички став пљеваљских калуђера према иноверним освајачима најмеродавнији су писмени производи самих калуђера, записи по књигама. На вредност записа за разумевање политичког односа српског свештенства према Турцима скренуо је пажњу још Владимир Ђоровић у својој продинастички писаној *Историји Југославије*. Он налази да је најпре „мржња свештенства била дубока и непомирљива“. „После првих удараца, пише даље Ђоровић, изазваних борбама на српском тлу, кад је страдања било и сувише, Турци су осетно изменили своју политику према православној цркви, а нарочито од времена њихових офанзива против католика. Они су у Србима гледали, да добију сараднике, делом као војнике и марголозе, а делом као земљораднике, који ће им осигуравати исхрану“...⁷⁷

Године 1476 султан Мехмед II означен је у рукопису манастира св. Тројице код Пљеваља као злочестиви, злонаравни и несити (I, 341), султан Бајазит II 1504 године у истом рукопису као варварски цар (I, 393). Из 30-их година карактеристична су за посматрано питање два записа у рукопису св. Тројице; један султану Сулејману Законодавцу одређује епитет са љут и немилосрдан цар, а у другом стоји: „И велика нам нужда од них беше, еже имехмо именија, все нам вжимаху, једни ни приходеште, а други отходеште, и все еже стецахом, все вжимаху“ (I: 489, 492). Један запис из истог манастира из 1540 године је политички неутралан јер уопште не помиње ни Турке ни тешко време (I, 497). Тако исто је и у једном из 1545 године (I, 525), но други један запис са истог места за исту годину вели: „в та љута и прискрбна времена в дним султан — Сулејмана“ (I, 526). Ова последња карактеристика се налази и у запису из 1546 године (I, 533). Неутралан је, јер не помиње Турке, један натпис изнад средњих врата у манастиру Дубочици код Пљеваља (I, 645), но натписи и онако могу бити мање слободни од записа. Крајем столећа, 1593 године, поново се помињу у рукопису св. Тројице љута и прискрбна времена и велика нужда (I, 847). Две године касније један Пљевљанин у рукопису цркве бистричке код Нове Вароши је политички неутралан, јер не помиње Турке (I, 865). Године 1595 неки поп Аврам у селу Болехнићи, између Пљеваља и Чајнича, записао је „љута и прискрбна времена“ (I, 857).

Да би се у потпуности схватило политичко расположење пљеваљских калуђера, потребно је, бар најкраће, упоредити записе на књигама у Пљевљима са оним из других манастира од 20-их година XVI века, када Турци настоје да измене свој став према православној цркви. Неки дијак Никола Кричак у храму мученика Ђорђа у селу Крушевици бележи, 1528 године, за султана Сулејмана, који је много земаља порасипао на Истоку и

⁷⁷ Вл. Ђоровић, *Историја Југославије*, Београд, Народно дело, 1937, 309, 310.

пленио земљу која се покорава Будиму, да држи царство иноплемених Агарјана (I, 462). Божидар Вуковић, у предговору штампаног mineја око 1537 године пише да су настала тешка, последња времена, кад међу језицима влада рат, и када хришћани трпе велико зло од муслимана због својих грехова (I, 493). Неки дијак Ратко у једној цркви под планином Цером године 1551 пише о Турцима као злонаравној господи (I, 561), а поп Добровој у рудничком крају годину дана касније помиње тешку исмаил-турску господу (I, 568). Чetrдесетих година ситни црквени људи незадовољни су турском господом чија се груба самовоља већ сасвим јасно осећа у царству које се изнутра већ увелико почело кварити. Ипак, они су уздржљиви када пишу у једном запису из 1553 године „нужна времена“ (I, 577)⁷⁸. Године 1559 у манастиру под Скопском Црном Гором за султана Сулејмана стоји да је велики (I, 600). Но, у доба борбе Сулејмана и сина му Бајазида, дакле у рату у којем је турска војска средином XVI столећа већ стално показивала тежњу за пљачком и у султановој земљи, неколико записа из 1560 године се непријатељски изражавају о Турцима. Калуђер у манастиру Вреле опет је убележио „љута и прискрбна времена“ (I, 613), у једном рукопису у манастиру св. Павла на Атосу стоји да су неки Хашеј-паша и јаничари чинили тешка насиља хришћанима (I, 615), а неки Давид убележио је тежак уздах у рукопису св. Тројице код Пљеваља: „О туга и тегот на християнех в то време (борба са Бајазидом), и тако вмењаху христјане јакоже сток несмисљени“ (I, 616). Исте године поп Цветко у Никољпазару, у Полимљу, означаио је султана Сулејмана као немилостивог цара (I, 618). Међутим, један запис из 1561 пише о султану Сулејману неутрално, пошто га само помиње (I, 623), а следеће године неки јеромонах Мардарије, из Мркшине цркве у подножју Скопске Црне Горе каже за њега да је велики цар (I, 628). Шездесетих година, када је обнова патријаршије постала чврста чињеница и у граничним областима, о султану Сулејману се пише без епитета (I: 650, 653, 662) или се о њему каже да је велики (I, 656). Да је ово био форсирани став свештенства, за које је било важно да „престол српске земље“ држи патријарх Макарије (I, 661, слично и I, 645), види се из самих записа, који нису знали прећутати да се живот раје стварно није побољшао. Један запис из 1566 године, који о султану Сулејману говори без епитета, помиње „нужду од проклетије Агарене“ (I, 653). Један други запис из 1567 године бележи „тогда на христјани љутују скрб и безаконје насилије и тешкије намети од безаконих и трклетих (тако!) Турк и светим и божственим црквам попраније и запустеније, паче же в српсцем великим лавром, что су християнскаа господа градила, јако и в

⁷⁸ Запис под бр. 580, „в дни љуте и прискрбне, в дни султан-Селима. Ох, тешко земли и туга и метеж“ погрешно је датиран са 1554 годином, пошто тада није владао султан Селим. Биће да се ради о Селиму I.

многих безаконици учинише своје мечите и трклета капиштаа своја бесовскаа“. И даље: „Хоте все покорити под беа (ко)ње ноже свои...“ (I, 664). Крајем XVI века више записа говори о тешком времену и беди од Турака (I: 868, 894, 896, 902, 920).

Без обзира на политику црквених достојанственика из Пећи, записи су непосредније бележили стварно стање на терену, иако се у њима осјећају опште тенденције црквеног центра. Суђећи по записима, обнова рада Патријаршије није се одмах осетила, нарочито подаље од средишта. Најзад, да ли је баш тачно да је обнова пала 1557 године, ма како да смо ту скоро за ову годину добили нова логичка указивања?⁷⁹ Ни у дворском архиву (Тор Кару Сарау) ни у богатом архиву Порте. (Basvekalet arsiivi), у серији одлука диванског већа (Mühimme defteri) нигде нема помена о српској цркви и о Пећи око 1557 године.⁸⁰ С друге стране, неки документи би говорили да је до обнове рада дошло коју годину касније, 1559. вероватно, и то свакако мимо дивански савет као целине, можда Соколовићевом личном интервенцијом код султана. Године 1560—61 Андрија, игуман манастира Змијања у Босанској Крајини, који је двадесет година био непријатељ државе, добио је тада тимар зато што је променио свој однос према Турцима. Исто тако, исте године дивански савет решава да се жалба католичких свештеника да им православни свештеници у Херцеговини преотимају цркве упутити на надлежност патријарху у Фанару а не онеме у Пећ. Тешко је веровати да би дивански савет жалбу Порти упућену слао васељенском патријарху као врховном арбитрау у црквеним питањима; пре ће бити

⁷⁹ Друг др Бранислав Ђурђев у свом чланку о обнови Патријаршије у првој свесци сарајевског Прегледа за 1953 годину, доноси и друга запажања о српској цркви под Турцима, у основном питању обнове Патријаршије прихватио је уствари и разрадио мишљење Вл. Ђоровића које је горе наведено. Политика Порте према српској цркви имала би, према томе три фазе до краја XVI века: фазу непријатељског држања до отприлике битке код Мохача, фазу помирљивог држања, тражећи да у православним Србима добије савезнике у борби против католичког света (до краја 50-их година XVI в.), фазу савезништва од обнове рада Патријаршије, када је политички требало држати области раније угарске државе.

⁸⁰ Серија о црквеним пословима претставља извод из осталих серија и нема података пре XVIII столећа. Требало би можда консултовати серију унутрашњих послова (Dahiliys). С обзиром да Архив претседништва владе није још детаљно сређен а како у њему нема људи који би могли читати наше писмо из XVI века, не би требало искључити да се многа значајна документа не налазе забачена у каквом смотуљку или врећи, можда сматрана као јерменско или какво друго писмо. Наши вишемесечни напори на откривању таквих могућности нису уродили плодом. Исто тако, ма како да смо љубазно били примани у Васељенској патријаршији, по речима уваженог господина Јаковоса Папајоану, секретара Синода, који је консултовао патријаршиског библиотекара и архивара, у Фанару нема докумената о обнови рада Пећке патријаршије. Уосталом, на Пећку патријаршију, сасвим природно, и данас се тамо гледа као на неканонску уставу, политичко дело Турака, што је она и стварно била.

да је савет сматрао преступ српских свештеника у Херцеговини као предмет унутрашње јурисдикције „грчке“ цркве, која треба да позове на одговорност своје припаднике клера на терену. Ако би се ово тумачење прихватило, дивански савет ни 1560—61 није признавао Пећку патријаршију.

У читавом овоме расправљању за пљеваљске манастире је важно истаћи да су они, готово изузетно, стално имали непријатељски став према турским господарима. Без осећања властите снаге, пре свега економске, тога никако не би могло бити.

Током XVI столећа Пљевља се све више развијају. Најпре су она спадала као нахија Кукањ (Кукањ је био оближњи двораци херцега Стјепана) под пријеполског кадију, но првих деценија XVI века постају кадилук. Године 1536 се пљеваљски кадија већ изричито помиње.⁸¹ Преглед развоја Пљеваља у ово доба немогуће је дати јер нису објављена основна, турска документа, како она из Цариграда која ће дати чињенице о насељености и порасту Пљеваља као варошког насеља, о исламизацији, хајдучији и слично, тако ни она из Дубровника од 20-их година XVI столећа.⁸² Муслимани су тада у Пљевљима претстављали већину становништва, али није тачно да тада није било и православних који би се тобоже тек касније (касније можда масовно, у вези с привредним струјањем новијег времена) спустили из околних села и стали настањивати у вароши. Касније, у другој половини XVI века у Пљевљима резидира и херцеговачки санџак који је дотле седео у Фочи. Дубровачка латинско-италијанска документа доносе пар података о Пљевљима као административном средишту.

Најнижа власт у вароши био је кнез, увек хришћанин, који је био одговоран за пљеваљску кнежину. Ову управну функцију нису завели Турци, него је она само преузета из старе, домаће државе. Два брата кнеза у Пљевљима пре доласка Турака су поменути. Године 1486 пљеваљски кнез био је Вук Божидаровић, који се бележи да послује у Дубровнику.⁸³ Са Дубровником су одржавали пословни контакт и каснији пљеваљски кнезови. Један је чак у Дубровнику умро, долазећи у овај град трговачким послом. Био је то Петар Раосаљић. У тестаменту који је првог јануара 1579 састављен пред његову смрт стоји да у Дубровнику има разне робе, као лана, бибера, тамјана, пиринча, шећера, вучјих кожа; део тога је донео а други део купио да понесе у свој

⁸¹ Фехим Бајрактаревић, н. м. стр. 32—33. У објављеним турским документима из XVII века има више имена пљеваљских кадија.

⁸² Friedrich Giese (Die osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rectorenpalastes in Dubrovnik (Ragusa), Sonderdruck aus Festschrift für Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag, Leipzig, 1932, 49) помиње читав један фасцикал из Пљеваља, иако података о Пљевљима има и у документима других фасцикула.

⁸³ DAD, Deb. not. LVIII, 111'.

крај. Између његова три сина, Леке, Јована и Николе⁸⁴ треба тражити новог пљеваљског кнеза. Године 1516 пљеваљски кнез био је неки Михаило, који је поручио да се испише један псалтир.⁸⁵ Сличних кнезова било је у Пљевљима и знатно касније.⁸⁶ У једној од Пљевљима суседних кнежина помиње се кнез Вукдраг Мирков, који је у атару села Црљенице купио удео у пашњаку.⁸⁷ Сви ти кнезови били су из угледних и имућних породица и били су близу новчаног оптицаја, ако већ сви нису били трговци типа Петра Раосалића који је трговао са Дубровником и Приморјем. Поред калуђера, кнезови су други елеменат српског друштва под Турцима који стално економски јача ово време.

У пљеваљском крају било је спахија у XVI веку. Ко су све они били и колики су им били тимари, моћи ће се сазнати тек кад се искористе тимарски дефтери архива бивше Порте. Међу овим пљеваљским спахијама било је и Срба. Тако, Војин, спахија Поблаћа, синовац монаха Ђорђа, био је год. 1592 један од ктитора црквене припрате у манастиру св. Тројице пљеваљске.⁸⁸ Уопште, сви ови подаци, и привредни, и друштвени, и црквени показују да је пљеваљски крај етнички и национално био снажан и отпоран према отоманским господарима почетком XVII столећа.

Од турских власти у Пљевљима Дубровчани су највише додира имали са војводом и санџаком. Пљеваљски војводе су често послом силазили у Град св. Влаха, те би даровали дубровачку владу ћилимом или коњем, на што би примали уздарје у новцу.⁸⁹ Један пљеваљски војвода био је Србин, Иван, те је пред августовску Госпу дотерао у Дубровник влади на поклон стоку и гуњеве. То су исто учинили и калуђери Пиве.⁹⁰ Биће да Иван и није био пљеваљски већ пивски војвода, но у Дубровнику су га знали да је од Пљеваља. У даровима и уздарјима, особито као у случају војводе Ивана, крио се облик трговине, каогод што је размене сличне врсте стално постојало између људи залеђа и дубровачког приморја, о чему архивске књиге Републике само изузетно доносе белешке.

Дубровчани су често слали поклизаре крајишнику у Пљеваља. Одавде би ови понекад одлазили војводи Рудина.⁹¹ На Ко-

⁸⁴) DAD, Test. not. XLIV, 51.

⁸⁵) Љуб. Стојановић, н. д., I, бр. 427, стр. 130-1.

⁸⁶) Глиша Елезовић, Турски споменици, књ. I, св. 1, Београд, СКА, 1940, стр. 852 и 865.

⁸⁷) Фехим Бајрактаревић, н. м., стр. 34, бр. 9.

⁸⁸) Љуб. Стојановић, н. д., I, бр. 835, стр. 245-6; Гл. Елезовић, н. д., стр. 23, бел. 3.

⁸⁹) DAD, Cons. Rog. XXIX, 96' (године 1502); XXX, 95' (године 1505); XLII; 175 (године 1543).

⁹⁰) Исто, LXXVIII, 94'.

⁹¹) Исто, LXXII, 227-8; LXXIII, 196-8'.

вач-планини би се понекад нашли у великом снегу и леду, те би морали плаћати људе да им се ослободи пут.⁹² Једном је, 1595 године, на једног дубровачког поклисара извршен напад, те је дошло до штете.⁹³ Са појединим људима санџакова двора у Пљевљима одржаване су јаче пријатељске везе. Обично су то били хеџаје. Тако, један санџаков хеџаја почетком 1568 упутио је преко Дубровника неког Пљевљанина да са његовом робом отплови за Венецију,⁹⁴ где ће њом трговати. Санџаковом хеџаји поклисари су 1594 године носили на поклон уље.⁹⁵

Крајем XVI столећа Пљевља су била прилично значајно извозно средиште за кожу и восак. Многи пљеваљски муслимани, преко Дубровника одлазили су на велике прекоморске пијаце, у Венецију и Анкону. Осмог јула 1588 Јахја Скендеровић, из Мостара, Балија Синанов из Пљеваља и Сулејман Куртоввић из Мостара, изјавили су у дубровачком Нотаријату да су од Павла Миховог, капетана галеона „Свети Стјепан“ примили Јахја 30, Балија 42 и Сулејман 50 дуката анконске монете, те се обавезују да ће му тај новац намирити у Анкони, куда путује са робом на поменутом броду.⁹⁶ Слично је Муса Ахметовић, 10 јула 1602 године, примио од двојице Дубровчана двесто цекина да би на дубровачком броду могао да настави пут у Венецију, с тим да им новац врати при повратку.⁹⁷ Неки Осман Даутовић из Пљеваља, пак, имао је спор са једним господаром од Замања у Дубровнику око неког извоза воска. У вези с овим спором дошао је у Дубровник и један турски склав, а дубровачке судије, који су имали да ствар извиде, морали су да саберу сва обавештења о извозу воска.⁹⁸ Количина воска о којој је реч морала је бити замашнија. Сви горњи подаци указују на нов тип пљеваљских трговаца који се више не задовољавају путовањем у Дубровник, него се непосредно повезују са главним италијанским пијацама за производе које су скупили. То су већ били трговци-извозници већег формата, којима је Дубровник служио само као отскочна даска — место за страну девизу и кредит и лука где су изнајмљивали бродове. Да је то велики напредак ако се ови трговци из Пљеваља упореде са онима из XV столећа, не треба посебно истицати. Турци свакако нису могли заочити деловање економских закона, иако развој није био ни уједначен ни обавезан за све привредне домене.

⁹² Исто, XXXIV, 24 (год. 1516). Године 1608 помиње се пут поклисара од Тамове Луке до Пљеваља (Исто, LXXXI, 119').

⁹³ Исто, LXXIV, 79'-80.

⁹⁴ Исто, LVIII, 256'.

⁹⁵ Исто, LXXIII, 196—6'.

⁹⁶ DAD, Div. not. CXXIV, 105'—6.

⁹⁷ DAD, Div. canc. CXС, 207.

⁹⁸ DAD, Cons. Rog. LXXVII, 172'.

Врло јасан доказ привредног напретка Пљеваља скраја XVI столећа претставља појава Јевреја у Пљевљима. У једном решењу судија — арбитра у спору између две дубровачке пословне куће, као један од дужника Николе Форнари забележен је *Hebreo di Plievuglie*.⁹⁹ Биће да је он тада био једини Јеврејин у Пљевљима и да је био прилично активан, кад је горња стилизација била сасвим довољна.

Трговачком и путничком промету у Пљевљима служио је већ у XVI веку простран и оловом покривен каравансерај, о чему нас обавештавају путописци.

У Дубровнику постоје подаци да су Пљевља у XVI столећу била и локални житарски центар. У благајничкој књизи Општине стоји да је Стјепан Сулковић купио 1565 године од влаха за рачун Републике 230 уборака жита, где је било 153 уборка из Пљеваља и 77 из Чајничча. Поред тога купљено је 395 1/4 уборка из Пљеваља, све по цени од 944 аспра уборак и рачунајући по педесет аспра у дукат. Уборци који се помињу нису дубровачки, јер се они посебно бележе по прорачуну, у који је данас тешко ући, јер није јединствен у обе поменуте количине. У сваком случају уборак из Пљеваља био је већи од дубровачког.¹⁰⁰ Власи који се помињу не би били кириције него произвођачи.¹⁰¹ Разуме се, ту није било жита само из самих Пљеваља него и из шире околине, што би само говорило о постојању локалног житног трга у Пљевљима. Пошто кукуруз није стигао још 60-их година XVI столећа у пљеваљски крај, на комплексима на којима се данас сеје кукуруз раније су се гајиле житарице. Можда ће се ових података о пљеваљском жити у Дубровнику још наћи у књигама дубровачке благајне. У сваком случају, тек сада се лако могу разумети ранији помени о жити и брашну у Пљевљима у XV веку а нарочито глад за земљом, коју су показали и пљеваљски калуђери.

⁹⁹) DAD, Div. not. CXXX, 101'.

¹⁰⁰) DAD, Registro di Cassa Publica a 1560 — 65, ch. 132. За податак захваљујем проф. др Јорју Тадићу. На једном од два места употребљен је предлог „с“ (s Plevie). У Попову и Стону, дакле ранијем српском односно босанском приморју, као основна житна мера употребљавана је још крајем XV столећа стара словенска мера лушно, које је тежило четири и по дубровачка купела (DAD; Dev. not. LVIII, 26').

¹⁰¹ Стојан Новаковић је сматрао да је влах од XIV века синоним за сточара у средњовековној српској држави. Ово мишљење није тачно и спада у романтичарски арсенал историографије. Да је Новаковићево гледиште тачно, не би било потребно да се Власи разликују од Арбанаса, такође сточара. Исто тако, не би у Дубровнику још у XIV столећу стајало да се сир и сточарски производи купују и од Влаха и од Словена, а исто тако жито се не би могло куповати од Влаха, јер они нису или нису само поносници у сличним случајевима. Долепотписани не мисли да се ради о етничкој ознаци од XIV века, него да је постојао скуп елемената из начина живота, ранијег развоја, одевања и слично, што је влахе одвајало од осталих.

На значајном друмском чвору, користећи разноврсну и богату привреду околине, рударство, сточарство и земљорадњу, Пљевља су се стално постепено развијала из времена када о Пљевљима, под другим именом могу само постојати логички наговештаји па до почетка XVII столећа, када су знаци растројства Отманске Империје већ били прилично јасни. Пљевља тада достижу своју кулминациону тачку развоја. Наредна столећа била су време опадања. Тек у новој, социјалистичкој стварности, Пљевља са великим привредним могућностима поново постају тачка где живот незадрживо кључа сваког дана све јаче.

Б. Храбак